

Zoogdier

jaargang 17 (2) juni 2006

Bultrug in België

Een wilde kat in huis

Vleermuisreservaat

Huisspitsmuis op Ameland

Tijdschrift voor Zoogdierbescherming en Zoogdierkunde

Zoogdier is het populair-wetenschappelijk kwartaalblad van de Zoogdierverseniging VZZ
en van de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt

Inhoud Zoogdier 17(2) juni 2006

Voorpagina:

Bultruggen

Foto: Han Lindeboom

Artikelen

Bultrug op Belgisch strand 3

Jan Haelters, Thierry Jauniaux & Francis Kerckhof

Een wilde kat in huis 6

Annemarie van Diepenbeek

Vleermuisreservaat Voorstonden 9

Rob Vermeulen

Huisspitsmuis nieuw op Ameland 12

Rob Koelman

Hyperlink 14

Websites: Przewalski op zijn paard, Zoogdieren van Frankrijk en Spanje, Europese nerts.

Digitale publicaties: The Browser.

Surf ook even naar: Grote katten in Engeland, Vleermuizenuitwerpselen

Waarnemingen 16

Rosse vleermuis in kachel, Bunzingen gesnapt, Bosspitsmuis eet hagedis, Nestje tweekleurige bosspitsmuizen, Haar van eikelmuis in uitwerpsel steenmarter

Uit de literatuur 19

Vossenkennis gebundeld

Uit de oude doos 21

De eerste reis van de Willem Barendsz door dr A. Melchior. Bob Vandendriessche

Verslagen 22

Tiende Europese vleermuizenworkshop en -symposium in Ierland. Peter Twisk

Natuur.nieuws 26

VZZ-nieuws 26

Nieuwe directeur VZZ, natuurliefhebber die bruggen kan bouwen, Van bureau en bestuur,

Nieuwe eindredacteur Zoogdier, Zoogdiercursussen

Oproep 30

Braakballen gezocht

Agenda 30

Achterpagina:

Boommarter

Foto: Bob Vandendriessche

Bultrug op Belgisch strand

Jan Haelters (KBIN), Thierry Jauniaux (Universiteit van Luik) & Francis Kerckhof (KBIN)

De stranding van een walvis is altijd een bijzondere gebeurtenis. Dat was niet anders op zondag 5 maart 2006. Zeker toen de gestrande walvis bij Nieuwpoort een bultrug bleek te zijn. Deze soort was 250 jaar geleden voor het eerst én voor het laatst in België gedocumenteerd. Een relaas.

Op 4 maart om 7.10 uur werd het kadaver van een walvis opgemerkt op zee, op ongeveer twee zeemijl ten zuidwesten van het Westhinder ankergebied; dit is 12 mijl ten noordwesten van de haveningang van Oostende. Om 20.15 uur werd het kadaver door de opvarenden van het interventievaartuig de *Brandaris* (Ship Support, Nieuwpoort) aangetroffen op 5 mijl ten noordwesten van Oostende. De opvarenden van de *Brandaris* vermoedden dat het een bultrug *Megaptera novaeangliae* betrof, een identificatie die snel bevestigd kon worden aan de hand van de foto's die aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (KBIN) overgemaakt werden. De modellering uitgevoerd door de Beheerseenheid van het Mathematisch Model

van de Noordzee -een departement van het KBIN- had intussen reeds voorspeld dat het dier zou aanspoelen. Op 5 maart was het zover. Om 7.32 uur meldde de schipper van de N.95 dat op het strand naast het oosterstaketsel te Nieuwpoort een walvis lag. Gezien de positie van het kadaver op het strand nabij de hoogwaterlijn, was het dier waarschijnlijk in de vroege ochtend omstreeks 4.30 uur tijdens vloed aangespoeld.

Mogelijk was het dit kadaver dat reeds eerder op zee was opgemerkt. Op 28 februari namelijk, werd een walviskadaver waargenomen midden in het Nauw van Calais, en een dag later werd vermoedelijk hetzelfde kadaver gemeld op enkele zeemijlen van de Franse kust, tussen Calais en

Cap Griz Nez (Préfecture Maritime de la Manche et de la Mer du Nord).

Dit jaar op 5 maart werd de eerste bultrug sinds 1751 gevonden, aangespoeld op het strand bij Nieuwpoort. Foto: Jan Haelters

Bultruggen in België en Nederland

De bultrug is extreem zeldzaam in Belgische en Nederlands wateren. Het enige geval dat tot nu toe in België bekend is, dateert van 1751. Toen troffen vissers op zee een kadaver aan, dat ze naar het strand van Blankenberge sleepten. In Nederland waren tot enkele jaren geleden geen strandingen of waarnemingen bekend. De enige melding

betrof een vers schouderblad dat in februari 1995 op de Klaverbank werd opgevisst. Totaal onverwacht kwamen er echter enkele bultruggen aan in Nederland in 2003 en 2004 in relatief korte tijd. Drie waarnemingen:

- Op 29 september 2003 werd een drijvend kadaver aangetroffen nabij Hoek van Holland. Dit dier spoelde aan op 7 oktober ter hoogte van de Maasvlakte.
- Op 20 december 2003 werd een dode jonge bultrug aangetroffen op zee voor Katwijk. Dit dier was enkele dagen eerder nog samen met een adulte bultrug (het veronderstelde moederdier) op zee waargenomen. Dit adulte dier werd in januari 2004 nog herhaaldelijk in het gebied waargenomen (C.Smeenk, Naturalis).
- Op 22 juni 2004 spoelde een jonge bultrug aan op het Waddeneiland Vlieland (C.Smeenk, Naturalis).

Bultruggen komen wereldwijd voor, van de polen tot tropische gebieden. Men vindt ze vooral, ook in de Atlantische Oceaan, in de buurt van de rand van de continentale helling. Na het stoppen van de jacht lijkt de Atlantische populatie zich langzaam te her-

stellen. Hoewel bultruggen in de Noordzee kunnen overleven, behoren ze niet tot de normale fauna van de zuidelijk Noordzee. Af en toe worden bultruggen waargenomen in het westelijke deel van het Kanaal en in het noorden van de Noordzee.

Het dier van Nieuwpoort

Het dier van 5 maart 2006 te Nieuwpoort betrof een jong vrouwtje van 10,5 m lengte met een gewicht van ongeveer 15 ton. Het was gestrand op de dorsale zijde: door de gasophoping in het lichaam drijven walviskadavers meestal op de rug. Uitwendig leek het camelijk vers: de huid was intact, en de geassocieerde zeepokken en de talrijke walvisluizen leefden nog. Al gauw bleek echter dat het dier inwendig al in verregaande staat van ontbinding verkeerde. Door de inwendige ophoping van ontbindingsgassen begon het kadaver op het strand snel en vervaarlijk op te zwellen; enkele ontgassende messteken waren noodzakelijk om te vermijden dat het zou openbarsten. Bij de autopsie bleek dat het grootste gedeelte van de ingewanden en spiermassa ontbonden was tot een stinkende, slijmerige massa.

Wetenschappelijk onderzoek

Het dier werd uitgebreid opgemeten en gefotografeerd. Daarbij werd bijzondere aandacht besteed aan de staart. De staartvin van elke bultrug heeft immers een unieke vorm, tekening en kleur. Foto's van de onderzijde van de staart werden overgestuurd aan wetenschappers die de bultruggen van de Noord-Atlantische Oceaan bestuderen. Zij beschikken over een uitgebreide database met foto's van staartvinnen, doorheen de jaren genomen van dieren rond IJsland, Noorwegen, de westkust van Afrika, de Caraïben en de oostkust van Noord-Amerika. Naast deze fotodatabase bestaat een uitgebreide database met de unieke genetische vingerafdruk van bultruggen, verkregen uit huidstalen die op zee van levende dieren zijn genomen. Van de bultrug van Nieuwpoort werden daarom huidstalen verzameld voor dit genetisch onderzoek. De beide databases kunnen ons een inzicht geven in de structuur en de grootte van de populaties en kunnen migratiepatronen en verwantschappen tussen populaties ophelderen. Misschien hebben weten-

De zeepokken op de huid leefden nog.
Foto: Jan Haelters

Een belangrijke verwonding aan de borstvin duidde op een aanvaring met een vaartuig. Foto: Jan Haelters

schappers die dit onderzoek uitvoeren de bultrug die aanspoelde te Nieuwpoort al eerder ontmoet.

Blijkbaar vertoefden er deze lente meer bultruggen in de zuidelijke Noordzee want op 13 april spoelde een juveniel exemplaar van 9m lengte aan op het strand van Kingsdown nabij Deal in Kent. Zoals uit de verwondingen kon worden afgeleid had dit dier een aanvaring gehad met een schip, al was het niet duidelijk of dit voor of na zijn overlijden gebeurd was.

Het onderzoek begon met het grondig opmeten van het dier en met het bemonsteren van de voor bultruggen typische uitwendige fauna van zeepokken *Coronula diadema* en *C. reginae* en walvisluizen *Cyamus boopis*. Daarna voerde een team van de Universiteit van Luik op vakkundige wijze een uitgebreide autopsie uit. De resultaten daarvan toonden aan dat het dier in een relatief goede gezondheid verkeerde op het ogenblik van zijn dood: het had een speklag van normale dikte en er werd maaginhoud aangetroffen. Een belangrijke open verwonding aan de linker borstvin, waar later ook een botbreuk vastgesteld werd, en een belangrijke inwendige bloeding dorsaal op de nek en kop, duiden op de doodsoorzaak: aanvaring met een vaartuig. Na de autopsie werd een groot aantal skeletdelen, waaronder de schedel en de onderkaak, verzameld voor bewaring.

Na het labeur op het strand wacht in de komende maanden nog heel wat werk: het prepareren van de bewaarde skeletdelen, verder onderzoek van de maaginhoud, het vergelijken van de foto's van de staart en de genetische fingerprint van het dier met

die van andere dieren, etc. Hopelijk laat dit onderzoek wat meer licht schijnen op de herkomst en levensgeschiedenis van dit onfortuinlijke dier.

Verder lezen?

- Haelters J. & F Kerckhof,
First record of a humpback whale *Megaptera novaeangliae* from the low countries (southern bight of the North Sea). in voorbereiding.
- Holthuis, L.B. & C.H.J.M. Fransen, 2004. Interesting records of whale epizootic crustaceans from the Dutch North Sea coast (Cirripedia, Amphipoda). Nederlandse Faunistische Mededelingen 21: 11-16.
- Kompanje, E.J.O., 1995.
Vondst van een schouderblad van de bultrug *Megaptera novaeangliae* in de Zuidelijke Noordzee. Lutra 38(2): 85-89.
- Meij S.E.T. van der & C.J. Camphuysen, 2006.
Distribution and diversity of whales and dolphins (Cetacea) in the southern North Sea: 1970-2005. Lutra in druk.
- Reid, J.B., P.G.H. Evans & S.P. Northridge, 2003.
Atlas of cetacean distribution in north-west European waters. Joint Nature Conservation Committee, Peterborough.
- Smeenk, C., M. Addink & C.J. Camphuysen, 2003.
De eerste bultrug voor Nederland. Zoogdier 14(4): 3-4.

Dankwoord

We houden eraan de talrijke personen en diensten die tussenkwamen bij de vlotte afhandeling van deze stranding vanaf de waarneming van het kadaver op zee tot het verwerken van de laatste resten die van het strand verwijderd werden heel hartelijk te bedanken.

J. Haelters

**Koninklijk Belgisch Instituut voor
Natuurwetenschappen
Departement Beheerseenheid van het
Mathematisch Model van de Noordzee
3e en 23e Linieregimentsplein
B-8400 Oostende**

Een wilde kat in huis

Annemarie van Diepenbeek

Hoe is het om een wilde kat in huis te hebben? Pas toen ze in krantenfoto's hun weggelopen kat herkenden, beseften twee echtelieden uit Zuidoost Brabant dat hun verdwenen vreemde kostganger wel eens een échte wilde kat kon zijn. Dat zou veel van zijn buitensporige gedrag verklaren.

Op 1 maart 2004 werd aan de rand van de Herbertusbossen in Heeze (NB) een kat gevangen in een gaasval bij een kippenren achter de woning van de terreinbeheerder van Stichting Het Brabants Landschap. Aanleiding voor het plaatsen van de val was het feit dat er in korte tijd twee kippen waren doodgebeten en gedeeltelijk opgegeten. De eigenaar, de heer Mari de Bijl, had gedacht een stropende Amerikaanse nerts te zullen vangen en was verrast een heel ander dier aan te treffen. Hij vroeg mij te komen om zijn vermoedens van een wilde kat te verifiëren. De kat gedroeg zich uiterst schuw en blies flink van zich af. Besloten werd het dier door een plaatselijke dierenarts te laten verdoven om het biometrisch te onderzoeken, te fotograferen en een haarmonster voor DNA-analyse af te nemen. Het bleek een mannetje van ongeveer een jaar oud te zijn. Een mager dier, ondanks de twee kippenmaaltijden die het kort tevoren had gehad. Toen hij weer volledig bij zijn positieven was, kreeg hij zijn vrijheid terug.

Via Alterra werd het monster van de haren voor DNA-analyse opgestuurd naar een onderzoeksinstituut in Italië, dat beschikt over een goede referentiecollectie. Na 14 maanden kwam op 13 april 2005 de uitslag: inder-

daad een wilde kat. Deze waarneming, de eerste levendvangst van een wilde kat in Nederland, past in een korte reeks meldingen die het aannemelijk maakt dat de wilde kat de landsgrens nadert of reeds gepasseerd is (CanTERS e.a., 2006). Kort na de ontvangst van de uitslag kwam mij door toeval onderstaand verhaal ter ore.

Een Nederlandse man, met zijn vrouw op vakantie in de Franse Vogezen, vindt eind juli 2003 tijdens een wandeling in een bosgebied een luid schreeuwend katje van 10-12 dagen oud (de oogjes zijn nog maar net open). Het dier ligt circa 50 meter beneden het pad op een steenachtige berghelling (800-900 m) met gemengd bos.

De vinder zoekt in de omgeving naar andere jongen of het moederdier, maar vindt die niet. Hij denkt helemaal niet aan een wilde kat, maar ver-

De wilde kat in de vangkooi. Foto: Annemarie van Diepenbeek

De wilde kat op de onderzoekstafel. Goed zichtbaar is de smalle aalstreep tussen schouders en heupen.

Foto: Annemarie van Diepenbeek

moedt dat het een door mensen gedumpt huiskatje is. Naast het enorme stemvolume van het katje zijn de dikke poten en de fijne vacht opvallend. Het kan nog niet lopen. Als kattenliefhebbers besluit het echtpaar het diertje mee te nemen.

De eerste weken verloopt de voeding problematisch. Kittenmelk verdraagt hij maar slecht; hij krijgt diarree en vermagert. Desondanks groeit hij en bijt vaak van kwaadheid het speentje kapot als de melk niet snel genoeg uit het flesje komt. Maar uiteindelijk gaat het goed. Met vijf weken weet hij uit een van boven met flappen gesloten, halve meter hoge kartonnen slaapdoos te klimmen. Vanaf zes weken eet hij vast voedsel en toont een duidelijke voorkeur voor kattenbrokjes met 'wildsmaak'.

Terug in Nederland krijgt het dier de gebruikelijke vaccinaties voor huiskatten. Het valt op dat de kat, zo klein als hij is, zeer baldadig en ondernemend is. De knuffelbeesten die als speelobjecten worden aangeboden, bespringt hij als een tijger en vecht ermee. Alle benen worden besprongen, of daar nu een broekspijp omheen zit of niet. Wilde spelletjes en schijngevechten met de handen of benen van de pleegouders zijn favoriet. Aanvankelijk, als nestjong, gedraagt de kat zich nog aanhankelijk jegens de residerende huiskat, maar vanaf vijf, zes weken gunt hij haar geen rust meer. Zozeer zelfs, dat de huiskat een slaapplek op zolder krijgt. Na enkele weken wordt deze kat doodgereden.

Als de Franse kat ongeveer drie maanden oud is, komt er een ongeveer even oude kat in huis, een vondeling uit een Nederlands bos. De dieren kun-

nen 24 uur per dag vrij naar buiten en binnen door een kattenluikje. Aanvankelijk accepteert de Franse kat deze (onderdanige) huiskat en spelen ze zelfs met elkaar, maar na twee maanden gaat hij zich in en rond het huis sterk dominant gedragen. Door dit intolerante gedrag krijgt de andere kat het zwaar te verduren.

Bij baas en bazin toont de Franse kat echter nog wel aanhankelijk gedrag, vooral bij de vrouw des huizes; hij ligt graag op haar nek als ze in de stoel zit. Werden de benen van bezoekers aanvankelijk nog besprongen, vanaf de leeftijd van zes maanden houdt hij zich afzijdig van vreemden en trekt zich terug als ze aandacht aan hem besteden. Buiten klimt hij onmiddellijk in een boom als er mensen of honden naderen, en komt er pas uit als ze weer weg zijn.

Op de leeftijd van zes maanden begint hij zijn territorium binnenshuis met urine te markeren. Hij kan nog steeds door het kattenluikje vrijuit komen en gaan en geregeld komt hij een paar dagen niet thuis. De tijden dat hij wegblijft, worden steeds langer. Begin februari 2004 komt hij, wat versuft lijkend, terug na een afwezigheid van enkele

De wilde kat, hier 5-6 weken oud. Bij jonge dieren is de tekening contrastrijker dan bij volwassen dieren.

weken. Hij geeft de heer des huizes kopjes, strijkt langs zijn been en gaat dan weer weg. De man zegt: "Ik kreeg er direct een vreemd gevoel bij, alsof hij afscheid kwam nemen". Een maand later zien ze zijn foto in de krant en lezen dat het vermoedelijk een wilde kat is die op kippenrooftocht is geweest. Ze hebben er zelf geen moment aan gedacht dat het een echte wilde kat zou kunnen zijn die ze als verweesd kitten meegenomen hadden. Ter vermijding van eventuele juridische gevolgen en door een zekere schaamte tegenover de boswachter vanwege zijn gesneuvelde kippen, besluiten ze eerst de nevelen rond de kat te laten voor wat ze zijn.

Totdat ze met mij in contact komen en horen, dat mede op basis van de vondst van 'hun' wilde kat een wetenschappelijk artikel in voorbereiding is over wilde katten in Nederland. Onder voorwaarde van anonimiteit vertellen zij hun verhaal en verlenen zij hun medewerking om de noodzakelijke data te verifiëren. De foto's van hun 'wilde huiskat' maken het mogelijk de vachttekening te vergelijken met die van de verdoofde wilde kat op de onderzoekstafel. Onmiskenbaar hetzelfde dier.

De wilde kat op een leeftijd van drie maanden. Het contrast in de vachttekening is al vervaagd. De dikke geringde staart met de stompe zwarte punt is een van de belangrijkste kenmerken.

De onopzettelijk ingevoerde wilde kat in zijn pleeghuis, met de even oude huiskat (4 1/2 maand). Opvallend is het formaatverschil.

Verder lezen?

- Canters, K.J., J.B.M. Thissen, M.A.J. van Diepenbeek, H.A.H. Jansman & K. Goutbeek, 2006. The wildcat (*Felis silvestris*) finally recorded in the Netherlands. (Lutra 2005, 48 (2) pp 67 - 90.

Met dank aan:

- de pleegouders van de wilde kat voor hun medewerking, hun verhaal en de foto's;
- Mari de Bijl, Brabants Landschap, voor zijn alertheid en medewerking bij deze bijzondere vangst;
- Hugh Jansman, Alterra voor zijn bemiddeling bij de DNA-analyse.

Annemarie van Diepenbeek

Plevierdonk 3

5467 CT Veghel

m.v.diepenbeek@hetnet.nl

Vleermuisreservaat Voorstonden

Rob Vermeulen

De belangen van vleermuizen en boommarters lijken soms te botsen met cultuurhistorische belangen in het landschap en het garanderen van de veiligheid van de bezoekers. Op het landgoed Voorstonden (Zuidelijke IJsselvallei), dat beheerd wordt door Natuurmonumenten, is daar een creatieve oplossing voor gezocht.

Vorstonden is een landgoed uit de 16e eeuw. Aan het eind van de 18e, begin 19e eeuw is op het landgoed een parkbos met waterpartijen aangelegd.

De ontwerper was waarschijnlijk de bekende tuin- en landschaparchitect H. van Lunteren. De oorspronkelijke uitvoering was in de Hollandse landschapsstijl, een variant op de Engelse landschapsstijl.

Herstelplan

In de loop van de 20e eeuw is echter het oorspronkelijke concept van het parkbos door achterstallig onderhoud verloren gegaan. Door de spontane opslag van bomen verdween het open karakter. Toen Natuurmonumenten het landgoed in 1995 in eigendom kreeg, waren veel paden in slecht bewandelbare modderpoelen veranderd en de waterpartijen grotendeels dichtgebld met bladafval.

Omdat het ontwerp van het parkbos van Voorstonden nationale bekendheid geniet, is besloten om het geheel in oude stijl te restaureren. Om dit te realiseren is in 2002 een Herstelplan opgesteld.

In het najaar van 2006 zal begonnen worden met het Herstelplan Voorstonden. De grootste ingrepen zullen vanaf

2007 uitgevoerd gaan worden. Los daarvan zullen er boswerkzaamheden uitgevoerd worden die te maken met de aangescherpte veiligheidseisen.

Het landgoed Voorstonden. Foto: Rob Vermeulen

Alle bomen tot een hoogte van 13,5 meter worden met een boomcamera aan een lange hengel geïnspecteerd. Foto: Rob Vermeulen

Vleermuizen en boommarter

Door het ouder worden van het parkbos en de omliggende lanen, werd Voorstonden steeds interessanter voor de (boombewonende) vleermuizen en boommarter. Het landgoed behoort nu dan ook tot de actuele vleermuiskerngebieden in Gelderland (Dijkstra et al., 1999).

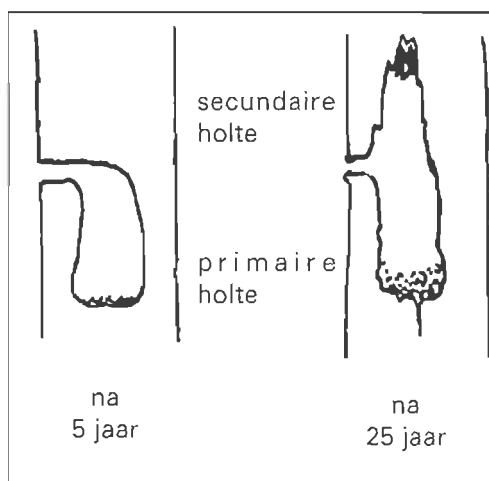
Er zijn in Voorstonden tenminste zes boombewonende soorten gevonden: gewone baardvleermuis *Myotis mystacinus*, franjestaart *M. nattereri*, watervleermuis *M. daubentonii*, gewone grootoorvleermuis *Plecotus auritus*, rosse vleermuis *Nyctalus noctua* en ruige dwergvleermuis *Pipistrellus nathusii*. De boommarter *Martes martes* wordt regelmatig gezien op het naastgelegen landgoed Leusveld. Het is daarom aannemelijk dat deze soort ook nog in Voorstonden voorkomt.

In het kader van de Flora- en faunawet worden er bij het herstel van het oorspronkelijke landgoedkarakter maatregelen genomen om de aanwezige populaties zo veel mogelijk te ontzien. Om te bepalen welke bomen onmisbaar voor de vleermuizen en boommarter zijn, worden in 2006 in het parkbos alle bomen met holten tot 13,5 meter met een boomcamera geïnspecteerd. Aanvullend zal met een batdetector naar kolonies gezocht worden door zwerm- en baltsgedrag te observeren.

Aangenomen wordt dat het Herstelplan Voorstonden in het parkbos niet tot een voldoende toename leidt van potentiële vleermuisbomen (onder andere bomen met duidelijke secundaire holten) en boommarterbomen (o.a. bomen met zwarte spechtengaten).

Om de populatie-uitbreiding van boombewonende vleermuizen en van de boommarter toch mogelijk te maken is een naburig perceel van zeven hectare met veel eiken, aangewezen als 'vleermuis-reservaat'. Uit dit reservaat zullen geen bomen met een dikte van meer dan 30 cm borsthoogte meer verwijderd worden.

De aanwezige delen met fijnspar zullen gefaseerd geveld worden waarna de opengevallen gedeeltes ingeplant worden met soorten waar de vleermuizen sterk van profiteren, zoals es, eik en (inheemse)vogelkers.

Ontwikkeling van een boomholte (spechtengat) tot een geschikte vleermuisverblijfplaats na een ingreep van 'half-ringen'. De leeftijden zijn gebaseerd op schattingen.

Deze boom is voor de helft geringd. Foto: Rob Vermeulen

Naar een variabel ringbeheer

In het aangewezen vleermuisreservaat zijn nog weinig bomen met holten. Om de holtevorming te stimuleren zijn hier in 2005 dertien bomen half geringd (foto). Daarbij is de schors tot tweederde van de stamomtrek verwijderd.

Doordat de bomen maar half geringd worden, gaan ze kwijnen waardoor er (spechten)gaten in komen. Aangezien de bomen (nog net) blijven leven, kunnen de aanwezige gaten nog tientallen jaren ontwikkelen tot gaten met secundaire holten (figuur). Na 15 tot 25 jaar kunnen ze geschikt zijn als (kraam)kolonieplaats van vleermuizen. Het bos in het reservaat is in 2006 nog vrij open, waardoor er nog voldoende licht op de bodem valt voor kruiden en dagvlinders.

Op het moment dat het kronendak te veel gaat sluiten, zullen er (groepsgewijs) bomen geheel geringd worden. Ten gevolge daarvan sterven ze af waardoor het open karakter van het bos gewaarborgd blijft. Onder de loshangende schors van de afgestorven bomen kunnen ruige dwergvleermuizen en baardvleermuizen een dagrustplaats vinden.

In het zonlicht onder de dode bomen kunnen wilde kamperfoelie en braam tot bloei komen, die zo een nectarbron vormen voor de aanwezige nachtvlinders en kleine ijsvogelvinder.

Monitoring

Het parkbos van Voorstonden blijft zijn waarde als foerageerplaats behouden door een vleermuisvriendelijke verbinding tussen het parkbos en het vleermuisreservaat langs de Voorstondense beek te realiseren. Dit alles met medewerking van het Waterschap Veluwe.

Het resultaat van het gedeeltelijk scheiden van de functies cultuurhistorie en natuurbehoud zal

gemonitord worden. De uitvoering van deze monitoring geschiedt in samenwerking met de vrijwilligers van IVN-Eerbeek e.o..

Verder lezen?

- Dijkstra, V., H. Limpens, E. Jansen, N. Hoogeveen & L. Verheggen, 1999. Vleermuizen in Gelderland, naar een actieplan voor aandachtsoorten. Provincie Gelderland, Amhem/Stichting Vleermuisbureau. Geleen.

Rob Vermeulen

Natuurmonumenten Beheereenheid

Oost Veluwe

Vrijenbergweg 24b

7371 AA LOENEN

r.vermeulen@natuurmonumenten.nl

Huisspitsmuis nieuw op Ameland

Rob Koelman

Het op eilanden invoeren van soorten door de mens kan grote gevolgen hebben voor de oorspronkelijke fauna van zo'n eiland. Een spectaculair voorbeeld is het uitsterven van de dodo op Mauritius, mede door het invoeren van huisdieren, vooral het varken door onze voorouders. Op kleine schaal kunnen we in Nederland het proces volgen op de Waddeneilanden.

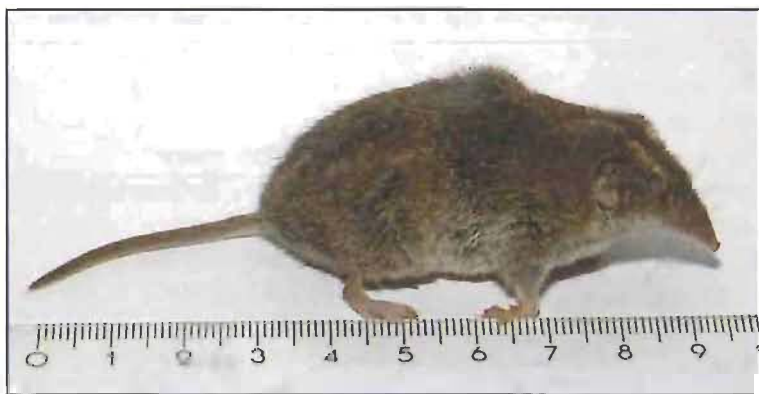
Op 7 februari 2006 trof Johan Krol tijdens een klein vallenonderzoek bij Nes op Ameland in een live trap een voor hem onbekende spitsmuisssoort aan, waarbij hij vanwege de witte tanden dacht aan een huisspitsmuis *Crocidura russula*. Op Ameland was tot dan toe alleen het voorkomen bekend van de dwergspitsmuis *Sorex minutus*. Van het aangetroffen dier werd een foto opgestuurd naar het VZZ-kantoor in Arnhem. Op grond van de duidelijk zichtbare oren en de afstaande haren op de staart kon het dier eenduidig worden gedetermineerd als behorend tot het genus *Crocidura*. In Nederland komen hiervan twee soorten voor: de huisspitsmuis *C. russula* en de veldspitsmuis *C. leucodon*. Elders in Europa komt ook nog de tuinspitsmuis *C. suaveolens* voor. Vanwege de vrij uniforme kleur en het voor een *Crocidura*-soort grote formaat is het dier op de foto gedetermineerd als huisspitsmuis.

Het dier zal worden opgenomen in de collectie van het Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis te Leiden.

Kleine zoogdieren op Waddeneilanden

De kleine zoogdierfauna van de Waddeneilanden wijkt af van die van het Nederlandse vasteland doordat veel soorten die op het vasteland algemeen voorkomen op de eilanden ontbreken. Hierdoor kunnen de wel aanwezige kleine zoogdieren een veel bredere niche bezetten dan wanneer ze voorkomen in combinatie met concurrerende soorten. Een mooi voorbeeld daarvan is de noordse woelmuis *Microtus oeconomus*, die op Texel ook in relatief droge biotopen wordt aangetroffen, terwijl de soort op het vasteland door concurrentie met de aardmuis *M. agrestis* en de veldmuis *M. arvalis* op de meeste plekken is teruggedrongen tot zeer natte

biotopen. Daarnaast kunnen op eilanden door genetische isolatie afwijkende vormen ontstaan. Zo zijn de waterspitsmuizen *Neomys fodiens* op Texel allemaal molkleurig grijszwart van kleur. Deze kleurvariëteit komt ook voor op het vaste land, maar in een klein percentage.

De in februari 2006 op Ameland aangetroffen huisspitsmuis. Door de afstaande haren op de staart, het formaat en de duidelijk zichtbare oren te herkennen als huisspitsmuis.

Foto: Johan Krol

Nieuwe soorten

De afgelopen decennia zijn van alle Nederlandse Waddeneilanden gegevens bijeengebracht met de vermoedelijke of zekere intro-

Tabel. Overzicht van de eerste waarnemingen van verschillende soorten kleine zoogdieren op de waddeneilanden. Naar: La Haye & de Jong 2003.

	Texel	Vlieland	Terschelling	Ameland	Schiermonnikoog
gewone bosspitsmuis <i>Sorex araneus</i>			1937		
dwergpspitsmuis <i>Sorex minutus</i>			1945	1957	
huisspitsmuis <i>Crocidura russula</i>					1982 (1976)
veldmuis <i>Microtus arvalis</i>		(1988)*		1870-1872 (?)	2003
aardmuis <i>Microtus agrestis</i>	1985			1984	
rosse woelmuis <i>Clethrionomys glareolus</i>	1998				
dwergmuis <i>Micromys minutus</i>	1956		1982	1962	(1999)*
hazelmuis <i>Muscardinus avellanarius</i>	(1999)*				

* incidentele (braakbal)vondst van een enkel exemplaar

ducties van diverse voorheen ontbrekende soorten kleine zoogdieren. Het meest recente overzicht is te vinden in La Haye & de Jong 2003. Aan dit rijtje kan voor Ameland nu ook de huisspitsmuis worden toegevoegd.

Hoe de huisspitsmuis Ameland heeft bereikt is niet met zekerheid te zeggen. Nabij de vindplaats zijn in 2004 bomen aangeplant die hoogst waarschijnlijk afkomstig waren uit Buitenpost in Friesland. Het is goed mogelijk dat er huisspitsmuizen met dit plantmateriaal zijn meegekomen. Het verdient aanbeveling te onderzoeken in hoeverre de huisspitsmuis momenteel daadwerkelijk op het eiland aanwezig is. Dit is mogelijk door gerichte vangacties met behulp van *live traps* en door onderzoek van braakballen van kerkuilen.

Risico's

Het is nuttig nogmaals te wijzen op de risico's van onbedoelde introducties van eilandvreemde soorten. Met name voor Texel dient men zich bewust te zijn van het risico van onbedoelde introductie van huisspitsmuis, bosspitsmuizen *Sorex araneus* en *S. coronatus* of veldmuis. Introductie van één van deze soorten zal een sterk negatieve invloed kunnen hebben op de unieke situatie t.a.v. de waterspitsmuis en noordse woelmuis op dit eiland. De

grootste risico's komen naar verwachting voort uit het transport van plantmateriaal, grond, stenen, stro of hooi vanaf het vaste land naar de eilanden. Een verbod op de invoer van zulke materialen is daarom aan te bevelen.

Verder lezen?

- Boonman, M., 2003. De noordse woelmuis in natte duinvalleien op Texel. VZZ-rapport 2003.36. VZZ, Arnhem / Adviesbureau Natuurbalans-Limes Divergens, Nijmegen.
- Boonman, M., 2005. Hoe houdt de noordse woelmuis stand op Texel? Zoogdier 16 (2): 3-7.
- Koelman, R.M. & P. Twisk, 2005. Zoogdieren in terreinen van Staatsbosbeheer: VZZ-rapport 2005.18. Zoogdierverseniging VZZ, Arnhem.
- La Haye, M. & J. de Jong, 2003. De veldmuis nu ook op Schiermonnikoog. Texel in de gevarenzone!! Zoogdier 14 (4): 22-24.

Rob Koelman
Zoogdierverseniging VZZ
Oude Kraan 8
6811 LJ Arnhem

Hyperlink 2 - 2006

Websites

Przewalski op zijn paard

url: www.treemail.nl/takh/index.htm

taal: Nederlands/Engels

Ik herinner me nog de tijd dat ik als jeugdige en ongeschonden knaap vanuit het verre België naar Rotterdam afreisde om er mijn hoofd onder te dompelen in de bibliotheek van de Stichting tot Behoud en ter Bescherming van het Przewalski Paard. Ik verslond er publicaties die van ver of dichtbij met wilde paarden te maken hadden. Buiten de leesuren werd ik allervriendelijkst ontvangen door de Bouman's en hun medewerkster die zich tot doel hadden gesteld het enige nog in leven zijnde wilde paard - het Przewalskipaard - voor de toekomst veilig te stellen. We zijn nu allemaal 30 jaar ouder en hun inzet heeft sindsdien niet nagelaten.

Doordat dit paard na de Tweede Wereldoorlog vrij snel in het wild uitstierf, was men voor het voortbestaan van de soort aangewezen op individuen die verspreid over de gehele wereld in dierentuinen vertoefden. Met het oog op een mogelijke herintroductie moesten zij de toekomst van de soort verzekeren. De Stichting wilde een fokkerij van Przewalskipaarden opzetten die erop gericht was de inteelt te verminderen en de genetische variatie te vergroten. Daartoe werd een stamboek en een kweekprogramma uitgewerkt. In een tijd van de postduif voorwaar geen gemakkelijke klus. Vooraleer de Przewalskipaarden opnieuw hun vrijheid kregen, moesten ze weer leren om helemaal voor zichzelf te zorgen. Daarvoor heeft de Stichting een aantal van de paarden in verschillende grote Nederlandse natuurreservaten ondergebracht. In 1992 zijn uiteindelijk de eerste Przewalskipaarden vanuit Nederland naar Mongolië overgevoerd waar

ze in één van de weinige overgebleven ongerepte steppegebieden een nieuw thuis kregen. Sindsdien heeft de organisatie er een nieuwe taak bij gekregen. Over het hoe en waarom uint u alles lezen op de website en in hun digitale nieuwsbrief.

Zoogdieren van Frankrijk en Spanje

url: <http://natura2000.environnement.gouv.fr/especes/IDX3.html>

taal: Frans

url: www.mma.es/conserv_nat/inventarios/inv_biodiversidad/html/atlas_mamiferos/

taal: Spaans

Omdat de vakantie voor de deur staat en u allicht nog niet goed weet waarheen, wil ik een handje toesteken en u als zoogdierenliefhebber naar het zuiderse Frankrijk en Spanje loodsen. Op twee wat strakke, maar verder niet onaardige websites kunt u een uitgebreid overzicht vinden met tal van zoogdiersoorten. Op de Franse site betreft het enkel soorten die op Europees niveau bescherming genieten in het kader van het Natura 2000-netwerk en in Frankrijk asiel hebben gekregen. Vanuit uw zoogdiereninteresse wijst deze site u de weg naar de meest interessante natuurgebieden van Frankrijk waar u gelijk enkele andere bijzondere diersoorten en natuurverschijnselen kan meepikken - althans figuurlijk. Alvorens u met de noorderzon vertrekt, kunt u op uitgebreide steekkaarten van elke soort nagaan waarom het met dat beestje zo moeilijk gaat. De Spaanse site maakt geen onderscheid met betrekking tot de bescherming maar vereist, naast een mondje Spaans, wat landkennis. Er zitten in ieder geval speciale gevalletjes onder de soorten. Voor welke bestemming u kiest moet u zelf maar uitpluizen. Het zou me verwonderen indien u niets uw gading vindt. Ik wens u alvast een goede reis.

Europese nerts I

url: www.lutreola.ee/index.html

taal: Ests/Engels

url: www.sfepm.org/

MissionVisonEuropeContact.htm

taal: Frans

En alweer: twee sites voor de prijs van één. De Esten kregen van de Nederlandse overheid een website cadeau over de Europese nerts. De Stichting Lutreola spaart immers tijd noch moeite om deze zeldzame watermarter in het verre oosten te behouden en de site dient om hun inspanningen in de verf te zetten. Je krijgt er een overzicht van hun resultaten die zowel op wetenschappelijk als op beschermingsvlak worden geleverd. En voor de allerlaatste nieuwtjes kunt u op de "minkblog" terecht, al valt die momenteel wat magertjes uit. De site oogt wat rommelig, maar dat hoort naar het schijnt in die contreien zo. Maar ook de Groupe Vison d'Europe - een werkgroep van Frankrijks grootste zoogdierenclub - verdenk ik van Oostblok praktijken, want niettegenstaande dit Franse rauwkost is hebben ze ook hier van vormgeving geen kaas gegeten. Nochtans staan de Fransen om hun exquisite kazen bekend. U leert er in beide gevallen dat het niet goed gaat met dit beestje. Alles wordt kort en bondig uitgelegd, maar als u even zoekt, vindt u een uitgebreide en goed gedocumenteerde brochure evenals tal van artikelen en achtergrond-documenten. Bovendien krijgt u op de Franse site de digitale nieuwsbrief Vison Infos er bovenop - al is die eind 2003 stilgevallen. Een klassiek geval van internetmoeheid.

Digitale publicaties

The Browser

Niettegenstaande u hiervoor reeds twee digitale nieuwsbrieven aangeboden kreeg, vestig ik kort uw aandacht op de nieuwsbrief The Browser die op

Nederlands initiatief door de Large Herbivore Initiative wordt uitgegeven. U vindt hem in de 'Library'. Het is maar een schaamlapje om uw aandacht voor de site te vragen. Want die is dringend aan een nieuwe impuls toe.

url: www.largeherbivore.org

Surf ook even naar:

Grote katten in Engeland

Wie dacht dat er op het Britse eiland niets te beleven valt, heeft het mis. In Engeland schuilen in bosjes en holle wegen heuse panthers en poema's al lijken die verdacht veel op de poes van mijn buurvrouw (grapje). De Britse overheidsdienst DEFRA die er zijn hand niet voor omdraait om dassen in busseltjes van dertig de nek om te wringen, vertelt er ons alles over: www.defra.gov.uk/wildlife-countryside/vertebrates/reports/Exotic-Cats.pdf.

En mocht u hun officiële standpunt in twijfel trekken dan kan u de feiten nalezen op de websites van de British Big Cats Society en UK Big Cats. Neem in het vervolg maar een Rottweiler mee op wandeling.

url: www.britishbigcats.org

url: www.ukbigcats.co.uk/en

Vleermuizenultwerpen

Roer niet in de stront. Braakballen pluizen is één ding maar in de stront roeren is wat anders. Dit buitenbeentje onder de websites vertelt je alles over de analyse van vleermuizenultwerpen aan de hand van een studie van de voedselregime van laatvliegers in de Belgische provincie Luxemburg en in het Groothertogdom Luxemburg. De site biedt zelfs een heuse determinatiesleutel aan voor voedselresten van insecten. Het wordt oefenen maar daar haal ik mijn neus niet voor op.

url: www.mnhn.lu/recherche/zoologie/bats/index.html

Dirk Criel

Waarnemingen

Rosse vleermuis in kachel

Op 20 december 2005 werd ik opgeroepen over een levende vleermuis die bij mensen thuis in de kachel was gevonden. Bij aankomst vond ik het diertje levenloos hangend aan de binnenkant van de kacheldeur, die niet open was geweest sinds de vondst van het diertje door de bewoners. Het bleek om een rosse vleermuis *Nyctalus noctula* te gaan, een uitzonderlijke vondst 's winters in Vlaanderen. Van de rosse vleermuis nemen we aan dat ze vooral in groepen in boomholten overwinteren, maar wintervondsten - ook op andere plaatsen - blijven zeer schaars. Opvallend hier was toch de locatie: een woonhuis in een nieuwbouwwijk midden in de polders, zowat de meest boomloze streek in Vlaanderen. Bij de aangrenzende houthandel was kort voordien nog een grote lading verzaagd hout uit Noord-Italië geleverd, wat de mogelijkheid openlaat dat de rosse vleermuis die in de kachel gevonden werd, eigenlijk een Italiaans dier betreft. Om op die vraag ooit een antwoord te kunnen krijgen, werd een stukje weefsel uit de vlieghuid in een oplossing van alcohol bewaard en aan Alterra overgemaakt voor toekomstig onderzoek. Wordt dus misschien vervolgd...

Bob Vandendriessche

Bunzingen gesnapt

In september 2005 komt de heer E.J.Böhm tijdens een wandeling door De Vennebulten een groepje van vijf spelende bunzingen tegen. De Vennebulten

liggen in de Achterhoek, ongeveer een km ten zuiden van Harreveld (gemeente Aalten). Voor de kenners is de bunzing geen zeldzaamheid, maar het is fascinerend om ze zo overdag bezig te zien. Gelukkig had hij zijn camera bij zich, zodat we ervan kunnen meegenieten.

redactie

Bosspitsmuis eet hagedis

In de zomer van 2005 waren wij in de Marquenterre, het natuurpark in de baai van de Somme, getuige

van een bijzonder schouwspel: een spitsmuis - wij vermoeden sterk dat het hier om een bosspitsmuis ging - had er een levendbarende hagedis gevangen en sleepte met veel gedruis het fel kronkelende dier mee naar een schuilplaats in de berm, vlakbij schuilhut nummer vier. Het boek 'Zoogdieren in Vlaanderen' vermeldt wel amfibieën maar geen reptielen op het menu van de bosspitsmuis. Van mensen uit Hertsberge hoorden wij al eerder verhalen over bosmuizen die actief hagedissen van onder hun winterverblijf onder een houtstapel uitgroeven en opaten. Mochten er mensen zijn die ooit een gelijkaardige waarneming deden, dan horen we dat graag.

Luc Van Poemel

Nestje tweekleurige bosspitsmuizen

In de zomer van 2004 had ik het geluk in korte flitsen de ontwikkeling van een nestje bosspitsmuizen te kunnen vastleggen. Het nest bevond zich in een insectentuin in Veghel, een 'wilde' tuin. Hij bestaat uit een mozaïek van perkjes, bloedperken, zandhopen en muurtjes, die speciaal ingezaaid en beheerd worden ten behoeve van solitaire bijen en wespen.

Opvallend is dat geen enkele keer dat in het nest gekeken werd - telkens voor een snapshot van niet meer dan enkele seconden - de moeder aanwezig was of dat ik haar zelfs maar heb zien wegschieten. Kennelijk was ze voortdurend op voedseljacht of wist ze zich vliegenvlug te verschuilen op het moment dat het boomstammetje, waaronder het nest zat, werd opgetild. De mogelijkheid om te ontsnappen was er wel, want onder het nest er bleek een ondergrondse holte of gang te liggen. Alle keren dat ik gekeken heb, lagen de jongen op een lekker warm hoopje bijeen. Telkens werd het nestje goed dichtgemaakt en werd er de boomstam weer voorzichtig overheen gelegd.

15 juni

Tot mijn grote verrassing vind ik onder een rot-tend stukje boomstam een bolvormig bladnestje, met daarin een vijftal pasgeboren spitsmuizen. Of het huis- of bosspitsmuizen zijn, is nog niet te zien. De lengte van deze naakte roze boontjes schat ik op 10-12 mm, exclusief het staartje. De moeder is niet aanwezig, maar de jongen zijn lekker warm. Ze kunnen hooguit een paar dagen oud zijn.

19 juni

Een snelle blik in het spitsmuizennest: de jongen zijn er nog alle vijf en zijn in drie dagen tijd enorm gegroeid, ze zijn wel twee keer zo groot geworden! De ogen zijn nog gesloten en over de ruggen is een grijze, donzige zweem zichtbaar.

26 juni

Tot mijn frustratie een week lang geen tijd gehad om in het spitsmuizennest te kijken. In zeven dagen zijn onvoorstelbaar hard gegroeid! Ze zijn al bijna zo groot als een volwassen dier en nu is duidelijk het bruine zadel te zien: het zijn bosspitsmuizen. Ik had hier, zo vlak bij een woonwijk, eerder huis-spitsmuizen verwacht. Er zit een lichtbruine zoom tussen de donkere rug- en de lichte buikvacht. Het nest telt nog maar vier jongen. Hoe kan er een uit het nest verdwenen zijn? Gestorven en door zijn moeder en nestgenoten opgegeten? Of weggesleept? De ogen zijn nog steeds niet open; het oogbolletje is door een dun, grijs vliesje bedekt. Het is dus niet aannemelijk dat ze al mee op voedseltocht zijn geweest en er één door een uil van de grond is geplukt.

27 juni

De demarcatielijn tussen zadel en buikvacht lijkt scherper te worden, ik begin te twijfelen of het geen tweekleurige bosspitsmuizen zijn. Het grijze vliesje over de ogen wordt transparanter en op de plaats van het bovenste ooglid is een richeltje te zien. Op de flanken zijn de bekende spitsmuizenklieren al te zien in de vorm van een donker vlekje.

30 juni

De spitsmuizen zijn nu zo beweeglijk, dat het niet meer lukt om ze alle vier bijeen op mijn hand te houden. Ze zijn watervlug, rennen alle kanten op en verdwijnen in een holte die ik nu onder het nest kan voelen. Verschool de moeder zich hierin misschien vliegensvlug wanneer ik eerder de boomstronk optilde? Eén jong is minder vitaal; dat kan ik pakken en zie dat zijn ogen nog altijd niet open zijn. Ook de oorschelpen zijn nog verkleefd. Bij de andere moeten de ogen ondertussen open zijn, gezien hun alertheid en snelheid. Ik kan dat niet goed controleren zonder ze te moeten grijpen, vast te houden en ze daarmee flink wat stress te bezorgen. Dat kan voor spitsmuizen snel dodelijk zijn en dat risico wil ik niet nemen.

2 juli

Het minder vitale jong is dood, maar ligt nog warm in het nest. De andere zijn nu zo vlug geworden, dat het onmogelijk is ze te pakken. Ze verdwijnen in een flits in de holte of gang onder het nest. Het dode jong leg ik in een aparte holte onder het stukje boomstam, naast het nest. De demarcatielijn tussen rug en buikvacht is scherper geworden, de lichtbruine zoom is vervaagd. Toch tweekleurige spitsmuizen? Ik ben nog niet helemaal overtuigd.

3 juli

Bij het oplichten van het stukje boomstam schieten de spitsmuizen de onderliggende gang in. De dode spitsmuis is door zijn moeder of zijn nestgenoten terug in het nest gesleept en is door hen warm gehouden! Minstens een etmaal lang! Het dode jong is ongeveer zo groot als een volwassen dier. Ik neem het mee om op te meten. Het weegt 6 gram, de kopromplengte bedraagt 62 mm, de staartlengte 33 en de achtervoetlengte 12,3 mm. Het uitgeprepareerde onderkaakje verschaft

tenslotte zekerheid over de soort: het is een tweekleurige spitsmuis *Sorex coronatus*.

4 juli

Het bladnestje is leeg; de nestholte koud. Het spitsmuizennest is definitief verlaten.

De ontwikkeling van onbehaard, roze en hulpeloos boontje tot vliegensvlugge spitsmuis met een glanzend fluwelen vachtje heeft maar ongeveer 3 weken geduurd. Je moet het gezien hebben om het te geloven.

Annemarie van Diepenbeek
foto's: Pieter van Breugel & Annemarie van Diepenbeek

Haar van eikelmuis in uitwerpsel steenmarter

Op 14 maart 2006 vond Niels Ryckeboer een 'bijzondere marterkak' op een brugje over een beek nabij de Processieweg (Lubbeek, Vlaams-Brabant). De uitwerpselen hadden niet zo een duidelijk afgeleijnde vorm doordat er vrij grote plukjes pluishaar in zaten. Ook op enkele brugjes in de buurt lagen uitwerpselen die waarschijnlijk van een marter afkomstig waren. Omdat er een vermoeden was dat de plukjes haar toebehoorden aan de staart van een eikelmuis, werden ze gefotografeerd en vervolgens aan de Zoogdierenwerkgroep bezorgd voor determinatie. Alle West-Europese zoogdieren kun je namelijk tot op de soort determineren op basis van de haardeterminatieatlas van Teerink (Teerink, B.J. 1991. Hair of West-European Mammals. Cambridge University Press, Cambridge, New York). Hier zit wel een beperking aan: je hebt dekharen van de

rug nodig. De haren in de marterkak waren korte grijze haartjes met een wit uiteinde, en ertussen zaten langere volledig witte haren. Dit waren zeker geen rugharen van eikelmuis *Eliomys quercinus*, want die zijn grijs tot bruin. Met bekijken ervan onder de microscoop leverde daarom niet meer duidelijkheid op. Gelukkig hadden we nog een dode eikelmuis in de diepvriezer. Een vergelijking hiermee bevestigde het vermoeden: de haren waren wel degelijk van eikelmuis, niet van de staart, maar van de buikzijde of onderzijde van de poten. Mogelijk werd dit dier-tje in zijn winterslaap onaangenaam verrast...

Vermoedelijk komt de eikelmuis dus nog in die omgeving voor. Enkele jaren geleden werd er in een tuin in de buurt een dood exemplaar gevonden. Alle signalen die we uit het veld krijgen, wijzen er echter op dat de eikelmuis sterk achteruitgaat in gans Vlaanderen. Om meer duidelijkheid te krijgen over de status van deze prachtige slaapmuis en om beschermingsmaatregelen te kunnen nemen, startte de Zoogdierenwerkgroep in 2006 een grootschalig project in samenwerking met verschillende Vlaamse provincies, Regionale Landschappen en een aantal Nederlandse organisaties. Naast verspreidingsonderzoek willen we ook inventarisatiemethodes uittesten. Daarvoor is alle hulp overigens welkom: wil je nestkasten, haarvallen of vallen helpen controleren, interviews afnemen, oude of recente waarnemingen doorgeven, laat ons iets weten! Voor meer informatie: www.zoogdierenwerkgroep.be

* ga naar soorten en projecten.

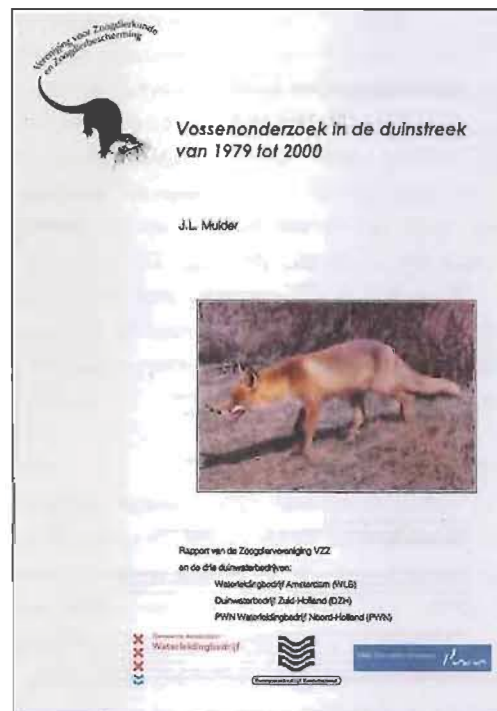
Goedele Verbeylen

Uit de literatuur

Vossenkennis gebundeld

De onderzoeksprojecten van de afgelopen 30 jaar in de duinen zijn door Jaap Mulder gebundeld in een nieuw overzichtsrapport. Het is uitgegeven door de VZZ en de drie waterleidingbedrijven.

Een samenvatting: Tussen 1979 en 2000 vond in de duinen van West-Nederland driemaal een groot onderzoek plaats naar de ecologie van de vos, elk over een periode van drie tot vijf jaar. Verder waren er nog enkele kleinere onderzoeksprojecten. Al dit onderzoek werd geïnitieerd door de

drie duinwaterbedrijven: PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, Duinwaterbedrijf Zuid-Holland en Waternet. Over elk van de projecten zijn meer of minder complete rapportages en publicaties verschenen. De grotere onderzoeksprojecten vonden ongeveer plaats 15, 20 en 30 jaar na de (terug-)komst van de eerste vossen.

Het voedsel van de vos wordt in de duinen gedomineerd door het konijn, zelfs nu het konijn in de laatste decennia sterk tot zeer sterk in aantal is afgenomen door ziekten. Het aandeel konijnen in prooiresten bij burchten met jonge vossen in het voorjaar blijkt gehalveerd te zijn. Bij een lagere konijnconsumptie worden vooral meer muizen en vogels gegeten.

Veranderingen niet altijd even duidelijk

De invloed van de komst van de vos op de aantallen in het duin broedende grote grondbroeders is onmiskenbaar geweest in de afgelopen decennia. Maar die invloed is niet altijd even duidelijk te onderscheiden van de overige veranderingen die in deze periode in het duin zijn opgetreden.

Veranderingen in vochtshoudding en vegetatie bleken van invloed te zijn bij de kievit, het jachtbe-

heer op de fazant, het infiltratiewater-beheer op eenden en fuut-achtigen en de recreatie op wulp en andere steltlopers. Door de komst van de vos is een klein aantal soorten verdwenen (meeuwen) of sterk in aantal achteruit gegaan (bergeend, steltlopers). Fazant en eendensoorten handhaven zich, maar wel op een lager niveau en met een lager broedsucces dan voorheen. Op de kleinere groundbroeders en de zangvogels heeft de vos geen invloed gehad. Uitzondering is mogelijk de tapuit, die echter overall in Nederland achteruit gaat door tal van oorzaken.

Kleiner leefgebied

Van de duinvossen leeft 80% in stabiele territoria die onderling maar weinig overlap vertonen. Vijftien jaar na de komst van de vos waren de territoria ongeveer 130 hectare groot, weer vijftien jaar later nog slechts 60 hectare. In de loop van 30 jaar leefden er in het begin waarschijnlijk gemiddeld n de 2.5 á 3 vossen per territorium en tegenwoordig 3 á 4 vossen. Er zijn diverse aanwijzingen dat de populaties op hun retour waren tijdens de laatste twee onderzoeksprojecten. Door de teruglopende konijnenstand is dit wellicht nu nog het geval.

Daarnaast leeft 20% van de duinvossen een zwervend bestaan. Soms proberen zij jarenlang tussen de territoriale vossen of buiten het duin een eigen plek te vinden. Vroeger gingen vrijwel alleen de jonge mannetjes zwerven, maar tegenwoordig zijn zelfs 11-28% van de vrouwtjes nog na hun eerste winter aan het zwerven. De gemiddelde afstand die zwervende vossen afleggen tussen hun geboorteplek en hun voortplantingsplek (of in elk geval hun terugmeld-plek als volwassen vos) is in de loop van de tijd afgenomen, van ruim 7 km en 1.5 km voor respectievelijk de mannetjes en de vrouwtjes zo'n twintig jaar geleden, tot 3.5 km en 1(-1.5) km tegenwoordig.

Jacht verboden

In de duinen is de jacht op vossen niet toegestaan. In deze natuurlijk gereguleerde duinpopulaties kunnen zij daardoor in principe erg oud worden. De oudste aangetroffen vos was 12 jaar, een record voor Nederland. Vossen worden niet oud, vijf jaar is al een zeldzaamheid. De gemiddelde leeftijd van

levend gevangen vossen was in de onderzoeksprojecten 2 á 3 jaar, waarbij deze enigszins toenam met de leeftijd van de populatie. Bij opklimmende populatieleeftijd neemt het aantal geboren vossen af.

De sterfte van vossen in de duinpopulaties is hoog en grotendeels natuurlijk. Reeds in het nest sterven veel, vooral de kleinere, vrouwelijke jongen. Deze neststerfte is groter naarmate de populatiedichtheid hoger is. In de recent bestudeerde populaties met hoge populatiedichtheid sterft in het eerste levensjaar minstens 60% van de jonge vossen. Tijdens de eerste jaren van voortplanting, op een leeftijd van 1 tot 3 jaar, is de sterfte rond de 20%, waarna hij langzaam oploopt tot 50-60% op zes- en zevenjarige leeftijd. Van de volwassen vossen sterft gemiddeld jaarlijks 1 op de 3 tot 1 op de 4 individuen. Zwervende vossen hebben een wat hoger sterftecijfer dan territoriale vossen: 45-55% versus 23-34% per jaar. Er zijn geen duidelijke verschillen tussen de drie onderzochte populaties.

Kleinere nesten

Zelfs in populaties met relatief lage dichtheid neemt zo'n 40-50% van de aanwezige vrouwtjes niet (effectief) deel aan de voortplanting. Niet-territoriale vrouwtjes brengen geen jongen groot, en ook 'tweede' en 'derde' vrouwtjes in een territorium doen dat zelden: slechts in 8 tot 12 % van de territoria is een tweede worp aanwezig. De worpgrootte (=aantal bij de burchten waargenomen jongen) is duidelijk afgenomen in de tijd, van gemiddeld 4.5 jongen per worp in het eerste onderzoek tot 2.9 in het laatste. In de AWD nam de worpgrootte met de jaren af, van 4-5 in de begintijd tot 2-3 in recente jaren.

Inmiddels is ook buiten de duinen een vaste vossenpopulatie aanwezig, met territoria die in de regel beduidend groter zijn dan die in het duin. Enkele territoriale vossen die leven langs de binnenduinrand, maar lang niet alle, bezoeken ook regelmatig het achterland. Dit is bij vossen die meer centraal in het duin en langs de zee leven een zeldzaam verschijnsel.

Historie

De vos stierf in de duinstreek uit in de 15de eeuw. Tussen 1924 en 1968 werd in totaal acht keer

melding gemaakt van de incidentele aanwezigheid van een vos in of bij de duinen. Vanaf 1968 is de vos weer permanent aanwezig in de duinen, vermoedelijk als gevolg van opzettelijke herintroductie. Sindsdien heeft hij zich in tien tot vijftien jaar uitgebreid over het gehele duingebied tussen Hoek van Holland en Den Helder. In de meeste duingebieden werd hij vanaf het begin, of vanaf kort na zijn verschijnen niet bejaagd; zo ontwikkelde zich in de duinen een vossenpopulatie die door natuurlijke factoren wordt gereguleerd.

De drie duinwaterbedrijven hebben opdracht gegeven tot deze bundeling om de resultaten van de onderzoeken beter vergelijkbaar en beter toegankelijk te maken. De discussies en keuzes over vossenbeleid kunnen zo beter op kennis worden gestoeld. Het rapport moet tevens als basis dienen voor een populatiemodel van de vos. Het volledige rapport is te vinden op: www.vzz.nl en op www.mulder-natuurlijk.nl/rapporten

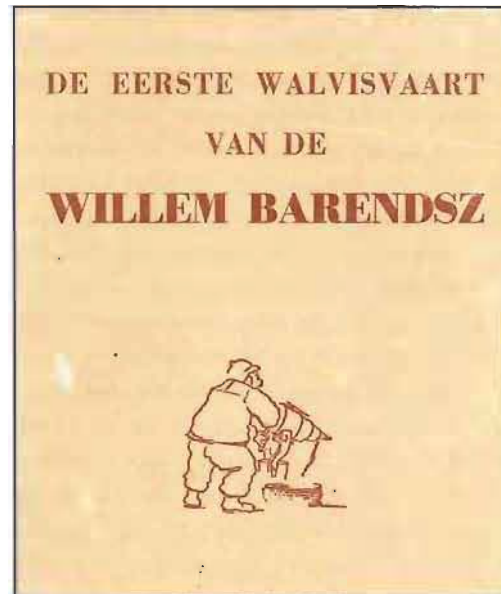
- Mulder, J.L..2005. Vossenonderzoek in de duinstreek van 1979 tot 2000. VZZ rapport 2005.72. Zoogdiervereniging VZZ, Arnhem.

Uit de oude doos

De eerste walvisvaart van de Willem Barendsz door dr A. Melchior

Al in het begin van de 17e eeuw waren de Nederlanden een Natie die zich vlijtig wijdde aan het vangen van walvissen. Enige concurrentie met o.a. de Noren en de Denen maar vooral met de Engelsen was daarbij niet van de lucht..

De kennis die nodig was bij het vangen van walvissen, leenden ze van de Basken, die vermoedelijk al enkele eeuwen langer de kunst van het walvisvangen beheersten. Kort na WO II voer in Nederland het voor die tijd moderne fabrieksschip 'de Willem Barendsz' uit voor de jacht. Van het leven op deze walvisvaarder schreef scheepsarts A. Melchior het boek 'De eerste walvisvaart van de Willem Barendsz'. Het boek dateert van eind jaren '40 van de vorige eeuw. Hoewel de auteur veel aandacht besteedt aan de historiek van het schip, de politieke achtergrond van het walvisvaren en het leven van de bemanning op het schip, valt er

ook over de walvissen zelf wel één en ander uit te destilleren voor deze 'uit de oude doos'.

Aangename vaststelling is dat de auteur - zelf scheepsarts - in zijn boek enkele vooroordelen die bestaan over walvissen, tracht recht te zetten. Hij schrijft: "Als ik iets over walvissen ga vertellen, moet ik beginnen met een paar teleurstellende mededelingen. Teleurstellend, omdat ze een paar echt mooie oude walvisverhalen naar het rijk der fabelen zullen verwijzen. In de eerste plaats moet ik het bekende liedje aanvallen van:

"Toen Jonas in de de Walleviss zat
Toen dacht-ie dat-ie schellevis at,
Van één, twee, drie!"

Dit rijmpje vindt ongetwijfeld zijn oorsprong in het bijbelverhaal van Jona in de grote vis. Alle mogelijkheden daar gelaten, kan dit geen walvis geweest zijn. Want afgezien van Jona's gebrek aan lucht in welke vissenmaag ook, zou hij bij een baardwalvis het nauwe keelgat niet hebben kunnen passeren. Bij een potvis ware dit ongetwijfeld wél gelukt, maar Jona zou het in de potvissenmaag zo zuur gehad hebben, dat hij in korte tijd door het sterke maagzuur tussen een honderdtal dode inktvissen tot een slijmerige brij verteerd zou zijn. Zonder kritiek op het bijbelverhaal te willen uitoefenen, moeten we toch in ieder geval de volksmond snoeren die hier zomaar de walvis beschuldigt. "

En de auteur gaat verder: "Een tweede onjuistheid zal er aan moeten geloven. Namelijk dat een walvis zou stikken in een haring, omdat zijn keelgat zo nauw is. Weer moeten we een onderscheid in het oog houden tussen de potvis, een tandwalvis, die een haring niet eens zou opmerken tussen zijn stevige maaltijd van levende kronkelende inktvissen en de baardwalvissen, die eveneens ademen door hun neusgaten. Deze staan weliswaar met hun keel in verbinding, zoals bij ons, maar al zouden er vijf-kantjes haring in zijn nauwe keelgat komen en dit verstoppert, dan zou er van stikken nog geen sprake kunnen zijn, laat staan dat hij het van een 'brok haring' in zijn keel benauwd zou krijgen. Bovendien een blauwe walvis bijvoorbeeld, die evenals de vinvissen van kleine garnalen leeft, jaagt hiervan bij één slok een twintig kilogram door zijn altijd nog wel 25 centimeter wijde keelgat. Tenslotte zijn er walvissoorten die voor een belangrijk deel van haring leven."

Als laatste vooroordeel haalt de auteur dit aan: "Als laatste desillusie moet ik nog verklaren, dat er van een walvis van 30 meter lengte geen lepel levertraan komt. Levertraan wordt van de kabeljauw bereid. Walvistraan staat hier voor mij. Het is een olie zonder smaak of reuk, dik vloeibaar, bij kamertemperatuur wat troebel, maar helder na verwarming. Hetzelfde geldt voor de spermaceti, de bijzondere traan van de potvis, die bij normale temperatuur stolt als kaarsvet. Maar geen der walvissoorten levert levertraan! Ik voel dat ik voor deze vernielde sprookjes iets in de plaats moet geven, een pleister op de wonde. Nu dan: een walvis weent vet. Dit verhaaltje is waar, mits u het met een korreltje zout neemt. Natuurlijk zit een walvis niet tegen een ijsberg te snikken, terwijl grote olievlekken de golven om zijn van verdriet schokkend lichaam kalmeren. Maar zijn traanklieren scheiden toch een vette stof af die de ogen tegen het zeewater beschermt. Dit lijkt geen overbodige weelde als we weten, dat een potvis bijvoorbeeld op meer dan 1000 meter diepte zou zijn aangekomen, verward in een onderzeese telegraafkabel. Waardoor walvissen in staat gesteld worden de enorme druk op zulke dieptes te weerstaan, is nog niet helemaal duidelijk, netzomin als het voldoende verklaard is, hoe ze zolang zonder opnieuw adem te

halen, onder water kunnen blijven, vooral omdat hun hart en hun longen naar verhouding helemaal niet buitengewoon groot zijn."

Zo leert een mens nog iets bij, al komt het uit een boek uit de jaren '40 van de vorige eeuw.

Bob Vandendriessche

Verslagen

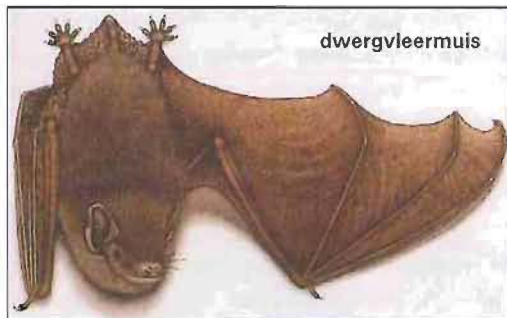
Tiende Europese vleermuizenworkshop en -symposium in Ierland

Van 17 tot 27 augustus 2005 vonden de Workshop Veldwerk Vleermuizen en het Tiende Europese vleermuizensymposium plaats. Niet alleen werden grote hoeveelheden informatie uitgewisseld, ook de behoefte aan internationale samenwerking kwam meermaals nadrukkelijk aan de orde.

Workshop

Onder de 31 deelnemers van de workshop in Killarney waren vijf Nederlanders. Herman Limpens en Anne-Jifke Haarsma namen een deel van de leiding op zich. Het nationale park Killarney, waar de workshop plaatsvond, is een bergachtig gebied met flinke meren en, voor Ierse begrippen, grote oude bossen langs de oevers. Dankzij de warme Golfstroom die niet ver van het nationale park langs de Ierse kust loopt, is het klimaat er zeer mild, met weinig verschil in temperatuur tussen zomer en winter. Het klimaat is er ook zeer vochtig, wat te merken is aan zwaar bemoste bomen en talrijke tongvarens die als alledaags 'onkruid' de bermvullen. Verwarrend voor Nederlandse vleermuizenliefhebbers is het om rond te lopen in bossen waar geen spechten voorkomen, want die ontbreken in heel Ierland. Overigens is de organisator van de workshop, Conor Kelleher, bezig met de opzet van een (her)introductieprogramma voor de grote bonte specht in Ierland. Zijn er dan wel gaten in de bomen waar vleermuizen een onderkomen kunnen vinden? Ja, dus.

Twee vleermuissoorten die hier vrij algemeen voorkomen zijn de kleine hoefijzerneus *Rhinolophus hipposideros* en de bosvleermuis *Nyctalus leisleri*. Dit zijn ook soorten waarvoor Ierland op Europese schaal een 'stronghold' vormt. Een opvallende afwe-

zige in Ierland is de rosse vleermuis *N. noctula*. Dit maakt het des te interessanter om kennis te maken met de bosvleermuis, want verwarring met zijn 'grote broer', de rosse vleermuis, is in principe uitgesloten. Dit was voor mij de belangrijkste reden om aan de workshop deel te nemen.

Voor wie zoiets nog niet meegemaakt heeft: zo een workshop is een gezellige mengelmoes van nationaliteiten, waar Engels met zeer uiteenlopende accenten wordt gesproken, maar waar het gezamenlijke studieonderwerp, vleermuizen, tot een sterke verbroedering leidt. Overigens, verbroedering? Bijna de helft van de deelnemers bestond uit vrouwen, wat nogal afwijkt van het Nederlandse gemiddelde onder vleermuiswerkers. Het onderkomen was een omgebouwd kerkje, en voordrachten werden vanaf het altaar verzorgd. Dat het een uitstekend startpunt was voor deze workshop bleek wel in de loop der dagen: een kleine hoefijzerneus gebruikte een onverlicht portaal van het kerkje als 'night-roost', en aan de overkant van de weg was een baltsroepende bosvleermuis te horen! Een groot deel van de excursies kon geheel te voet worden gedaan, en voor de rest waren kleine stukjes met de auto voldoende om op een goed startpunt te komen.

Uiteraard gingen we de eerste avond direct aan de wandel. Vanzelfsprekend was er veel belangstelling over en weer voor de gebruikte apparatuur. Chris Corben, een in Amerika woonachtige Australiër, stal daarbij de show, want op zijn anabat-detector had hij een palmtop computertje gemonteerd, waarop in 'real time' de sonogrammen van de gehoorde geluiden waren te zien! Wie enigszins thuis is in deze materie weet welk grafiekje er te verwachten is bij de verschillende geluiden die in het veld te horen zijn. Maar om op hetzelfde moment de geluiden te horen en de sonogrammen te zien was een bijzon-

dere ervaring. Ondanks lichte regen hoorden we gewone en kleine dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus* en *P. pygmaeus*, bosvleermuis, kleine hoefijzerneus en vermoedelijk baardvleermuis *Myotis mystacinus*. De ruïne van een klooster bleek de nachtrustplaats van een bruine grootoor *Plecotus auritus*. Het Ierse weer liet ons die avond niet in de steek, want een gestage motregen tijdens de eerste uren ging over in stevige plensbuien.

De daarop volgende dagen werden tijdens de middag lezingen gegeven over onder andere herkenning van vleermuissoorten aan de hand van hun geluid, vleermuis vangtechnieken, het hanteren van vleermuizen, en het ringen en merken van vleermuizen. Het meest indrukwekkend vond ik het verhaal van Frank Greenaway (een bekend vleermuis-fotograaf) over het gebruik van een apparaatje dat vleermuisgeluiden kan imiteren, en dat vleermuizen dusdanig aantrekt dat ze zich veel sneller met mist-net of harpval laten vangen. Dean Waters deed de meeste voordrachten over het werken met een detector; hij leerde ons onder andere dat voor het interpreteren van een groot aantal variabelen je het beste een 'Herman-o-meter' kunt gebruiken. Anne-Jifke probeerde de deelnemers nog tot een nieuwe modetrend te verleiden, het te water gaan in een waadbroek met een opgeblazen rubberband er omheen, maar de aanwezigen gaven geen blijk van enige modegevoeligheid.

Een belangrijk programmaonderdeel was het verzamelen van informatie over de baltsroep van de bosvleermuis. In Nederland wordt het belang van dit gedrag als middel om in het najaar territoria van onder andere de rosse vleermuis vast te stellen al geruime tijd onderkend. Internationaal is er echter nog weinig aandacht voor dit fenomeen. Basale informatie over het baltsgedrag van de bosvleermuis was nog niet vastgelegd: Hoe klinkt de baltsroep? Is het zonder detector te horen? Hoe gedragen dieren zich tijdens het roepen? In de loop van de workshop kregen we hier antwoorden op. De roep klinkt vrijwel hetzelfde als van de rosse vleermuis, een hoog 'tjiep', en ik kon het zonder detector goed horen. In meerdere gevallen konden we vaststellen dat dieren zowel zittend als rondvliegend de roep lieten horen. Een belangrijk verschil met de rosse vleermuis is dat de roep ongeveer één keer per seconde herhaald

wordt, terwijl dat bij de rosse vleermuis veel langzamer gaat.

Een andere leerzame ervaring was het achtereen bekijken van vangsten met een harpval: baardvleermuis, franjestaart, bosvleermuis, bruine grootoor, gewone dwerg- en kleine dwergvleermuis! Dit was mijn eerste 'in de hand' ervaring met de kleine dwerg, en voor het meest opmerkelijke kenmerk had ik een orgaan nodig dat ik nog niet eerder voor soortenonderscheid bij vleermuizen had gebruikt: mijn neus. De kleine dwergvleermuis bleek een echt stinkend vleermuisje te zijn, met een huisspitsmuisachtige geur.

Veel waardevolle ervaringen dus, al moet ik zeggen dat er op één punt in de afgelopen jaren weinig of geen vooruitgang geboekt lijkt te zijn. Tijdens de eerste Europese Batdetector Workshop in Gorssel (in Nederland dus) in 1991 werd er veel gediscussieerd over de herkenbaarheid van vleermuizen aan de hand van hun geluid, en dat was nu helaas nog steeds zo. Hoewel vrijwel alle deelnemers ook bij de lastige *Myotis*-soorten (baard-, watervleermuis en franjestaart) vrijwel direct een indruk hadden welke soort ze op een bepaald moment hoorden,

durfde blijkbaar niemand op de 'Herman-o-meter' in zichzelf te vertrouwen. Overdag werden er dan ook veel geluidsanalyses gemaakt, wat het kerkje bijna de indruk van een internetcafé gaf.

Symposium

En dan naar Galway. Van 21 tot 26 augustus vond daar het tiende Europese Symposium Vleermuizenonderzoek plaats. Dat is vier dagen in de collegebanken zitten en een grote hoeveelheid informatie in je op proberen te nemen. En de rest van de dagen met collega vleermuisonderzoekers praten, posters lezen over uiteenlopende onderzoeken, en een beetje genieten van Galway. Het programma was zo vol dat we zelfs op de ochtend van de 'rustdag', een voordracht konden bijwonen van Paul Racey, en een aantal voordrachten die niet in het uiteindelijke programma waren opgenomen. Van de meer dan vijftig presentaties, noem ik er hier een aantal die het meeste indruk op me maakten.

- In Zwitserland is door drie onderzoekers een proef gedaan met een kunstmatige vliegroute voor kleine hoefijzerneuzen. Om vanuit de kolonieplaats, een kerk, naar het foerageergebied, bos, te komen, moesten deze dieren een ruime omweg volgen. Althans, die moesten ze volgen om die weg zoveel mogelijk af te kunnen leggen langs hagen en andere beplanting. Fabio Bontadina en zijn collega onderzoekers boden de dieren een kortere route, via struiken die voor deze gelegenheid in bloempotten waren neergezet. Ook werd een deel van de nieuwe route gevormd door nylondoek. In de loop van de zes weken die het experiment duurde gebruikte een oplopend aandeel van de kolonie deze nieuwe route, tot 20%. Bovendien bleken de dieren die deze route gebruikte eerder uit te vliegen en later terug te keren, wellicht omdat ze zich veiliger voelden in de beschutting van deze nieuwe haag. Dit verhoogt waarschijnlijk de conditie van de betreffende dieren, en vergroot ook hun levenskans.

- Baskische deelnemers aan het symposium presenteerden hun onderzoek aan de Capaccini's vleermuis *Myotis capaccinii* (een mediterrane verwant van de watervleermuis) en zijn vermogen vis te vangen. In een ruime vliegtent stelden ze een ondiepe waterbak op waarin ze kleine visjes loslieten. Daarna lieten ze acht Capaccini's vleermuizen los in de tent.

Het gedrag van de vleermuizen werd met apparatuur gevolgd, er waren dus geen mensen in de tent. De vleermuizen vertoonden wel jachtgedrag, maar vingen geen visjes. Daarop werd de hoeveelheid water in de bak verminderd, en het aantal visjes verhoogd. Ook toen vingen de vleermuizen nog geen vis. De hoeveelheid water werd opnieuw verminderd en het aantal visjes verhoogd. En inderdaad, toen bleek dat vijf van de vleermuizen pogingen deden visjes te vangen, en dat zeker vier vis gegeten hadden. Een herhaling van dit experiment met een andere groep Capaccini's vleermuizen leverde hetzelfde resultaat op. Joxerra Aihartza en zijn companen concludeerden dan deze vleermuissoort wellicht gebruik weet te maken van bijzondere situaties: als kleine poeltjes met vis bijna droogvallen, en de visjes relatief makkelijk te vangen zijn, benut de Capaccini's vleermuis deze aanvullende voedselbron.

- In Schotland werd een onderzoek uitgevoerd door Gerry Mortimer aan de franjestaart *Myotis nattereri* in een commercieel geëxploiteerd naaldbos. Hieruit bleek dat deze vleermuissoort vaak foerageert in dit type bos, en dan vooral in delen met zwarte den. De spleet in de stam van de zwarte den die ontstaat als een boom twee toppen vormt, is daarbij een belangrijk type verblijfplaats.

- Uit een langlopend onderzoek naar partnerkeuze van de grote hoefijzerneus bleek dat inteelt bij deze soort voorkomen wordt doordat de nakomelingen niet met naaste verwanten paren. Roger Ransome en Stephen Rossiter lieten een indrukwekkende stamboom van individuen van deze soort zien.

- Dean Waters liet zien dat de echolocatie in de Rousette vleermuis, één van de soorten van de orde der Megachiroptera, minder lomp is dan eerder werd aangenomen. De tongklik die deze soort gebruikt om een echo op te roepen komt dicht in de buurt van de pulsen die veel soorten maken die tot de Microchiroptera behoren.

Herman Limpens leidde een workshop aangaande onderzoek naar het landschapsgebruik van vleermuizen in verband met Milieu Effect Rapportages. Door de Habitatrichtlijn zijn veel landen in Europa 'opeens' verplicht zulk onderzoek te laten doen, voordat er een weg of woonwijk wordt aangelegd. Aan welke

voorwaarden moet zo'n onderzoek voldoen? Lothar Bach deed een voorzet, door aan te geven welk onderzoek er nodig is voordat een windmolenpark aangelegd kan worden. Dit bleek niet alleen in West-Europa, maar ook in de Verenigde Staten een actueel onderwerp. De vraag naar de ervaringen die men in de verschillende Europese landen met onderzoek ten behoeve van MER's heeft, leverde zeer uiteenlopende antwoorden op, en vooral uit Oost-Europa kwam een roep om richtlijnen.

Een tweede workshop werd door Guido Reiter en Andreas Zahn, respectievelijk uit Duitsland en Oostenrijk, geleid, en betrof het opstellen van richtlijnen ten aanzien van verblijfplaatsen van vleermuizen in gebouwen. De ervaringen van de aanwezigen in de zaal bleken zeer uiteenlopend, en de behoefte aan een goede uitwisseling op Europese schaal bleek groot.

Des te spijtiger was het dat het idee, een Europese organisatie op het gebied van vleermuizen te beginnen, vooralsnog een voorttrekkende organisatie ontbeert. Het idee van zo'n Europese organisatie kwam van de IUCN vleermuisspecialisten groep, en zou BatLife Europe moeten gaan heten. Deze groep van specialisten is zelf echter niet bij machte zo'n organisatie op te starten, en deed hiervoor een beroep op de aanwezige NGO's. Hierop kwam helaas dus geen reactie.

tekst en tekeningen Peter Twisk

Natuur.nieuws

Een zeer korte Natuur.nieuws dit keer, uit tijdsgebrek. Ik kan jullie met vreugde melden dat het Eikelmuisproject in de provincie Oost-Vlaanderen, meer bepaald in het Regionaal Landschap Vlaamse Ardennen helemaal uit de startblokken geschoten is. Joeri Cortens coördineert dit project en is te bereiken via het e-mailadres:

joeri.cortens@natuurpunt.be.

Het er momenteel naar uit dat dit regionale project navolging zal krijgen in de rest van Vlaanderen, meer bepaald in de zuidelijke regio's waar de eikelmuis nog voorkomt. Een Nederlandse stagestudent komt aan het project in de Vlaamse Ardennen meewerken: een mooi voorbeeld van grensoverschrijdende samenwerking is dat! Ook nog even melden dat er weer heel wat losse activiteiten op stapel staan in beide werkgroepen. De Vleermuizenwerkgroep heeft op 24 juni een vormingsdag voor vleermuiswerkers in Brussel, en plant deze zomer zelfs enkele opleidingsdagen voor vleermuisgidsen, in het kader van de Europese nacht van de vleermuis. De Zoogdierenwerkgroep zoekt het deze zomer bij de otters: er duiken de laatste tijd zowaar weer een aantal betrouwbare waarnemingen op in Vlaanderen! Daarom gaan we onze kennis over ottersporen wat bijschaven in de Weerribben. Ook een heus Burlweekend staat in oktober op het programma. Maar tegen dan is het alweer najaar! Een fijne zomer gewenst!

Bob Vandendriessche

VZZ-nieuws

Nieuwe directeur VZZ: natuurliefhebber die bruggen kan bouwen

Sinds 1 juni heeft de VZZ een nieuwe directeur. Jos Teeuwisse (1948) staat na een carrière als aardrijkskundeleraar, milieuambtenaar, directeur van het Noord-Hollands Landschap en enkele jaren bij het Bouwfonds Fondsenbeheer nu aan het roer van de zoogdiervereniging. Hij groeide op met de

natuur van het kleinschalige Achterhoekse landschap. Zoogdier had een openhartig gesprek met hem over zoogdieren, de VZZ en haar toekomst. Een half woord blijkt genoeg om een stroom van ideeën en plannen op gang te brengen.

"De aandacht voor de natuur is begonnen in de Achterhoek met het kijken naar reeën. In alle vroegte op zoek naar een plotselinge ontmoeting. Van tevoren niet weten of je ze zou zien, en waar. Het is bijzonder spannend om als jonge jongen door het veld te struinen en zo'n groot wild zoogdier tegen te komen. De ree heeft altijd die aantrekkingskracht behouden voor me: zelfs nu nog, jaren later. Als ik met de trein van Amersfoort naar mijn woonplaats Castricum reis, zorg ik dat ik ter hoogte van het Naardermeer aan de goede kant van de trein zit. De reeën staan altijd aan de noordkant van de spoorlijn op vaste plekken, nooit aan de zuidkant."

Wanneer kwam de waardering voor het in verhouding tot de Achterhoek 'vlakke en lege' westen?

"Na de kweekschool, waar ik ben opgeleid tot onderwijzer, ben ik gaan werken in het voortgezet onderwijs in combinatie met een studie MO Aardrijkskunde. Ik werkte toen als leraar aardrijkskunde op een scholengemeenschap in Alphen a/d Rijn. De belangstelling voor biologie was toen al aanwezig, maar ik was meer een waarnemer: niet

zozeer geïnteresseerd in de specifieke dieren, meer in het landschap. Een studie naar het ontstaan en de ligging van geriefhoutbosjes heeft mij op het spoor van de landschapsecologie gezet. Over deze bosjes heb ik zelfs nog een boekje geschreven voor de Stichting Natuur en Milieu.

Op een gegeven moment kon ik mijn baan als leraar combineren met die van milieuableider van de gemeente Nieuwkoop. Dat betekende de helft van de tijd voor de klas en de andere helft met een bootje het Plassengebied in. De vrijheid die dat met zich meebracht, was geweldig. Het was een prachtige tijd, waarin ik het moerasgebied en de weidsheid enorm ben gaan waarderen."

Dat kwam natuurlijk goed van pas bij het Noord-Hollands Landschap?

"Het Noord-Hollands Landschap is, onder mijn directeurschap, in korte tijd uitgegroeid van een kleine speler tot een volwaardige partner op het gebied van natuur en natuurbescherming in Noord-Holland. Het Noord-Hollands Landschap werkte in een provincie waar al tal van andere terreinbeheerders actief waren. Voor ons restte alleen nog het veenweidegebied. De stichting heeft zich echter niet alleen gericht op het veenweidegebied, maar zich daarnaast ook geprofileerd als dé overkoepelende organisatie voor alle natuur in Noord-Holland. Dit was een gouden greep, waarmee een groot publiek bereikt kon worden en waardoor het aantal leden snel toenam tot meer dan 25.000."

Een prachtig aantal leden, maar dat is toch nauwelijks voorstelbaar bij de VZZ?

"De VZZ heeft een uitstekende zet gedaan door zich te profileren als dé zoogdierverseniging van Nederland. Door deze brede aanpak kan de aandacht en het draagvlak voor zoogdieren enorm worden vergroot. Op dit moment is de onderzoekstak van de VZZ het grootst en sterkst en is er op het vlak van zoogdierbescherming nog ontzettend veel te winnen. De publieksfunctie van de vereniging zal meer aandacht moeten krijgen. Het grote publiek bereik je nou eenmaal beter met informatie over een egel of vos in de tuin, dan met de bescherming van onzichtbare dieren als een boommarter. Het tegenkomen van een groot zoogdier als een

vos of een ree spreekt mensen aan. Door aan zulke belevenissen aandacht te besteden in een publieksblad krijg je meer leden, meer draagvlak en uiteindelijk meer onderzoek en bescherming. De twee kanten van de vereniging - de deskundigheid van actieve leden en het draagvlak bij het grote publiek - zijn beide nodig om de VZZ werkelijk uit te laten groeien tot dé zoogdierverseniging van Nederland.

Een aanzienlijk aantal actieve leden lijkt niet echt geïnteresseerd in de brede publieksfunctie van de VZZ?

"De VZZ zal nooit zoveel leden krijgen als Vogelbescherming, maar er is voor de vereniging wel degelijk ruimte om te kunnen groeien tot 5.000 à 10.000 leden. Dan ben je een interessante gesprekspartner en komt de deskundigheid van de actieve leden het best tot zijn recht. Beide kanten van de vereniging zijn echt hard nodig en kan je niet los zien van elkaar. De VZZ zal geen actieclub worden, zoals de zeehondencreche in Pieterburen of Das&Boom in Beek-Ubbergen. Het zal juist meer een combinatie worden van een Vogelbescherming en een SOVON."

Hoe kwam u eigenlijk bij het Bouwfonds terecht? Dat roept associaties op met de snelle vastgoedwereld.

"Dat beeld is maar zeer ten dele terecht. Ik was werkzaam bij Bouwfonds Fondsenbeheer, de managementorganisatie van onder andere het Nationaal Groenfonds en het Nationaal Restauratiefonds. Mijn taak was het verkennen van nieuwe markten voor deze fondsen: het zoeken van nieuwe kansen. In die hoedanigheid kon ik mijn passie voor de historische geografie, de aandacht voor het landschap, handen en voeten geven. Je ziet de aandacht voor het landschap op meer vlakken terugkomen: het aanwijzen van de Nationale Landschappen en het oprichten van de Stichting Nederlands Cultuurlandschap bijvoorbeeld. De combinatie van economie, ecologie en cultuurhistorie is een heel boeiende. Samen bepalen zij het landschap."

Het directeurschap van de VZZ lijkt u op het lijf geschreven.

"De afgelopen jaren heb ik met veel plezier bij het Bouwfonds gewerkt, maar ik was toe aan een nieuwe uitdaging. Als directeur van de Zoogdierverseniging

VZZ kan ik mijn opgedane kennis en ervaring goed gebruiken. De komende jaren wacht een uitdagende klus, maar ik ervaar elke dag de wil en de inzet van alle betrokkenen, - zowel medewerkers, bestuur als vrijwilligers -, om de VZZ tot een grotere en sterkere organisatie te maken. En uiteindelijk is natuur toch mijn passie. Niets heerlijkers dan om 's avonds met mijn vrouw nog even op de fiets naar de duinen te gaan en te genieten van de natuur."

tekst en foto: Maurice La Haye

Van bureau en bestuur

Zaterdag 22 april werd de Algemene ledenvergadering gehouden. De meest belangrijke punten die hierop besproken zijn:

- **verslagen over 2005.**

Alle leden hebben het jaarverslag thuis toegestuurd gekregen. Het financieel verslag lag ter vergadering. De uitgaven kwamen overeen met de begroting, maar de inkomsten niet. De vereniging sloot het jaar af met een verlies van bijna €28.000,-. Voorzien was een verlies van €18.595,-. Het streven was, meer leden te werven en een subsidie te werven voor het onderhoud van de websites. Beide zijn mislukt. Aan het eind van 2005 had de Zoogdierverseniging VZZ 1423 leden; eind 2004 was dit nog 1480.

- **aftreden bestuursleden.**

Ton Bosman nam afscheid als voorzitter van de VZZ. Een opvolger is nog niet gevonden. Zijn functie wordt tijdelijk bekleed door Rob van Apeldoorn. Daarnaast zitten Jacob van Olst (penningmeester), Hans Bekker (secretaris a.i.) en Peter van der Linden in het bestuur. Leo van Breukelen nam reeds in november 2005 afscheid van het bestuur.

Ton was ook voorzitter van de Steunstichting VZZ. Daar wordt zijn plaats tijdelijk ingenomen door Peter van der Linden, gesteund door Jacob van Olst (penningmeester). De stichting ontbeert op dit moment een secretaris.

- **nieuwe contributies.**

Sinds 2002 zijn de contributie- en abonnementskosten stabiel gebleven. Het voorstel tot contributieverhoging om de inflatie het hoofd

te bieden en de toenemende inzet van betaalde krachten te financieren is door de ledenvergadering goedgekeurd. De nieuwe bedragen per 1 januari 2007 worden:

Basislid (alleen Zoogdier)	€18,-
Volledig lid (Zoogdier + Lutra)	€30,-
Abonnement Lutra (geen lid VZZ)	€21,-
Abonnement Zoogdier	€8,50
(alleen voor leden Natuurpunt)	

Studenten kunnen nog steeds gedurende twee jaar een korting van €4,50 op het volledig en het basislidmaatschap krijgen.

- **naamsbekendheid.**

Sander Verwoerd presenteerde de resultaten van de enquête die eerder dit jaar naar de leden gestuurd was. De resultaten kunt u vinden op onze website www.vzz.nl.

- **financiële positie van de vereniging**

Een belangrijke oorzaak van het begrotingstekort is, dat voor steeds meer ondersteunende werkzaamheden een beroep wordt gedaan op betaalde krachten (sinds 1 januari 2005 ondergebracht in de Steunstichting VZZ). Eerder uitte het bestuur hier al zijn bezorgdheid over en riep de leden op zich aan te melden voor vrijwilligerswerk. Vooral op het vlak van pr is er behoefte aan vrijwilligers. Denk aan bemensen van stands, verzamelen van foto's en schrijven van teksten voor de websites, geven van lezingen e.d. Of gewoon binnen de eigen kennissenkring reclame voor de VZZ maken. Tenslotte kan de financiële positie van de VZZ ook verbeterd worden door meer inkomsten uit contributies. U kunt daarbij helpen: werf een lid en het aantal leden verdubbelt in een keer naar 3.000.

Dennis Wansink en Hans Bekker

Nieuwe eindredacteur Zoogdier

April is the cruellest month....

Zo begint het gedicht *The Waste Land* van TS Eliot. Het was voor mij twintig jaar geleden een openbaring om natuur in dichtvorm te ondergaan. Ik ben van beide nooit meer genezen. De afgelopen aprilmaand was voor mij in tegenstelling tot bovengenoemde een goede. Benoemd als eindredacteur

van dit blad ben ik dan ook voornemens om mijn uiterste best te doen om de ingeslagen weg van de afgelopen jaren met behulp van het bestaande team door te zetten en verder te ontwikkelen.

Mijn achtergrond als informatiespecialist brengt een brede belangstelling met zich mee. Ik werk als freelance journalist op het gebied kunst, cultuur en natuur en als redacteur voor de EHBO vereniging Noord-Brabant waar ik het proces naar een nieuw tijdschrift/website begeleid. Ook ben ik onder andere lid van de literaire kring Meralit' woord in beweging' waarbij we activiteiten organiseren om het geschreven en gesproken woord in alle denkbare kunstvormen aan het publiek te presenteren.

"Onderstroom" is mijn laatste dichtbundel, die in eigen beheer is uitgegeven. In de gedichten die ik schrijf, neemt de natuur als onderwerp een grote plaats in. Maar ook fysiek ben ik regelmatig in de natuur te vinden. Als lid van IVN de Maasvallei werkgroep Venel Hoogstam vertoef ik soms boven in boomkruinen om snoeiwerkzaamheden uit te voeren; ook heb ik meegedaan met het NK Maasheggenvlechten. Tijdens wandeltochten in binnen- en buitenland laat ik me samen met mijn vriendin graag verrassen door de omgeving. In de toekomst zal ook onze dochter van inmiddels drie maanden oud ons daarbij vergezellen, immers jong geleerd... Om terug te komen bij de VZZ en in het bijzonder het tijdschrift Zoogdier: ik verheug me nu al op de samenwerking.

Frank Bekkers

Zoogdiercursussen

Vanuit de Voff worden er komende maanden door de zoogdiervereniging VZZ de volgende basis cursussen aangeboden:

- **Herkennen en inventariseren Vleermuizen**
- **Herkennen en inventariseren Zoogdieren**

Deze basis cursussen vinden plaats door heel Nederland en zijn bedoeld voor mensen die gefascineerd zijn door vleermuizen en/of andere zoogdieren maar niet weten waar en hoe ze moeten beginnen. Voor hen bieden deze cursussen de ideale opstap waarmee men bijvoorbeeld bij een regionale werkgroep aan de slag kan gaan om de soorten verder te leren kennen. De cursussen bestaan uit een theoretisch en een praktijk gedeelte.

De tweedaagse vleermuiscursussen vinden plaats in de maanden juni en juli op een vijftal plaatsen in Nederland. Onderwerpen die bij het theoretische deel aan de orde komen zijn: ecologie van vleermuizen, inventarisatiemethoden, herkenning van vleermuizen, toepassing van vleermuisgegevens en activiteiten van regionale werkgroep.

Buiten in het veld wordt aandacht besteed aan herkenning van vleermuizen aan de hand van geluid (batdetector), opsporen van verblijfplaatsen (zwerende en roepende vleermuizen), karteren van jagende vleermuizen en vleermuizen op vliegroute.

Bij de eendaagse zoogdiercursussen in de maanden september en oktober wordt ingegaan op een aantal van de volgende soorten: spitsmuizen, woelmuizen, hazelmuis, boomarter en bever (afhankelijk van de aanwezigheid in de omgeving van de cursuslocatie).

Tijdens de theorie komen de verschillende inventarisatiemethoden, ecologie en herkenning van de soorten aan de orde. Bij het praktijkdeel wordt er gevangen met vallen (spits- en woelmuizen), gezocht naar nesten en sporen in het veld.

Kijk voor meer informatie (ook over datum en locaties) en voor opgave op: www.telmee.nl

* Kijk bij het cursusoverzicht.

Neeltje Huizinga

Oproep

Braakballen gezocht

Van 4-12 november wordt er dit jaar voor de vijfde keer een Nationale Braakbal Pluisweek georganiseerd door de VZZ.

Vorig jaar is tijdens de pluisweek door 2500 kinderen geplozen in verschillende natuurmusea en bezoekerscentra. Om ook dit jaar alle deelnemers de gelegenheid te geven hun 'eigen' braakbal uit te pluizen zijn er veel braakballen nodig. Zonder deze braakballen geen pluisweek daarom de oproep om zoveel mogelijk braakballen (geen gruis) te verzamelen en aan de VZZ op te sturen!

Vaak zorgen de locaties zelf voor begeleiders die de kinderen uitleg willen geven over het pluizen van braakballen. Voor locaties waarbij dit niet het geval is, zijn we op zoek naar personen die het leuk vinden tijdens het pluizen op een locatie aanwezig te zijn en mee te helpen. Heb je interesse geef dit dan door aan neeltje.huizenga@vzz.nl.

Braakballen kunnen (gratis) worden gestuurd naar:

Steunstichting VZZ
Antwoordnummer 1380
6800 VC Arnhem

Neeltje Huizenga

Aanvullingen en verbeteringen

In het laatste nummer van Zoogdier staat onder het kopje 'Uit de kunst' dat de laatste bever in Nederland in 1925 is gevangen. Dat moet uiteraard 1825 zijn!

Agenda

8-10 september

WILDwaterweekend voor de jeugd van 11-16 jaar.
Informatie en aanmelden: www.wildzoekers.nl

23 september

Bootexcursie 'speuren naar ottersporen' in de Weerribben met de Zoogdierenwerkgroep Natuurpunt en Hugh Jansman.

Nadere gegevens bij Goedele Verbeylen, info@zoogdierenwerkgroep.be.

Snel inschrijven is de boodschap, het aantal plaatsen is beperkt!

1 t/m 4 oktober

14th Meeting of the International Hamster Workgroup in Beieren (Duitsland)

Nadere info via: www.anl.bayern.de

13-15 oktober

Burlweekend in de Belgische Ardennen met de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt. Inschrijven op info@zoogdierenwerkgroep.be.

Ook hier is het aantal plaatsen beperkt.

13-15 oktober

Muizenweekend Zeeland VZZ-veldwerkgroep. Deze wordt gehouden in Zeeuws-Vlaanderen. Dat betekent kans op veldspitsmuis en mogelijk zelfs eikelmuis! Je kunt je voor dit weekend opgeven bij Jan Piet Bekker: jpbekker@zeelandnet.nl

Aanwijzingen voor auteurs

Artikelen dienen populair-wetenschappelijk van aard te zijn en niet elders gepubliceerd. De voorkeur gaat uit naar stukken over de (in het wild levende) zoogdieren van de Benelux. Ook korte mededelingen en bijzondere waarnemingen zijn welkom. Tekst zonder opmaak aanleveren per e-mail aan redactie.zoogdier@vzz.nl of op diskette. Zorg voor ruim illustratiemateriaal, maar houd dit gescheiden van de tekst. In geval er copyright op de illustraties berust moet de auteur toestemming hebben voor het gebruik ervan. Beperk het aantal literatuurverwijzingen tot enkele essentiële. Per artikel kan van slechts één auteur het adres vermeld worden; van de overigen alleen de naam. Met vragen over inhoud en/of vorm kunt u altijd contact opnemen met de redactie. Uitgebreidere aanwijzingen voor auteurs zijn te vinden op de VZZ-site:

<http://www.vzz.nl/zoogd/auteurs.htm>

Adressen

Zoogdierverseniging VZZ

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, Nederland,
T: 026-3705318, F: 026-3704038,
E: zoogdier@vzz.nl, Website: www.vzz.nl

Werkgroepen Zoogdierverseniging VZZ Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen,
Middelstegracht 28, 2312 TX Leiden,
T: 071-5127761, E: erichthomassen@hetnet.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Jan Alewijn Dijkhuizen, E: materiaal@vzz.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN-VZZ)

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
E: vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl
Website: www.vleermuis.net

Informatiepunt Zeezoogdieren

Marjan Addink, Naturalis, Postbus 9517,
2300 RA Leiden, E: addink@nnm.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn,
Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort,
T: 033-4625970, E: belise@freeler.nl

Beverwerkgroep

Annemarieke Spitzen
p/a VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem
T: 026-3705318
E: beverwerkgroep@gmail.com

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Nico Driessen, p/a Natuur & Milieu Overijssel,
Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, T: 038-4217166,
E: driessen@natuurmilieu.nl

Natuurpunt

Kardinaal Mercierplein 1, 2800 Mechelen, België,
T: 015-297220. Website: www.natuurpunt.be

Contactpersonen Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

Bob Vandendriessche, Begoniastraat 26,
8020 Oostkamp, België,
E: bob.vandendriessche@natuurpunt.be
T: 0477/75.74.91

Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, België,
E: vleermuizenalex@yahoo.com
T: 014-516201

VZZ-lidmaatschap/Natuurpunt-abonnement

VZZ-lidmaatschap met alleen Zoogdier €15 per jaar.
Lidmaatschap met tijdschriften Lutra en Zoogdier
€25 per jaar.

Overmaken op postbank 203737 of voor België op
rekening 000-1486269-35, onder vermelding van
het gewenste lidmaatschap.

Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier
abonneren door €8,50 over te maken op 000-
1486269-35 met vermelding: 'Zoogdier'+ 'lid
Natuurpunt' + lidnummer"

Opzeggen

Uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december, bij het
Bureau van de VZZ.

Zoogdier

ISSN 0925-1006

Redactieadres

Redactie Zoogdier, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem,
T: 026-3705318, E: redactie.zoogdier@vzz.nl

Redactie

Marius den Boer (hoofdredacteur), Frank Bekkers
(eindredacteur), Steve Geelhoed, Maurice La
Haye, Alice Pillot, Froukje Rienks, Meta Rijks, Bob
Vandendriessche, Sven Verkem

Medewerkers Dirk Criel, Dick Klees, Bastiaan
Meerburg, Thierry Onkelinx, Goedeke Verbeylen,
Rollin Verlinde

Opmaak

Han Halewijn - Music Design, Arnhem

Losse nummers Zoogdier

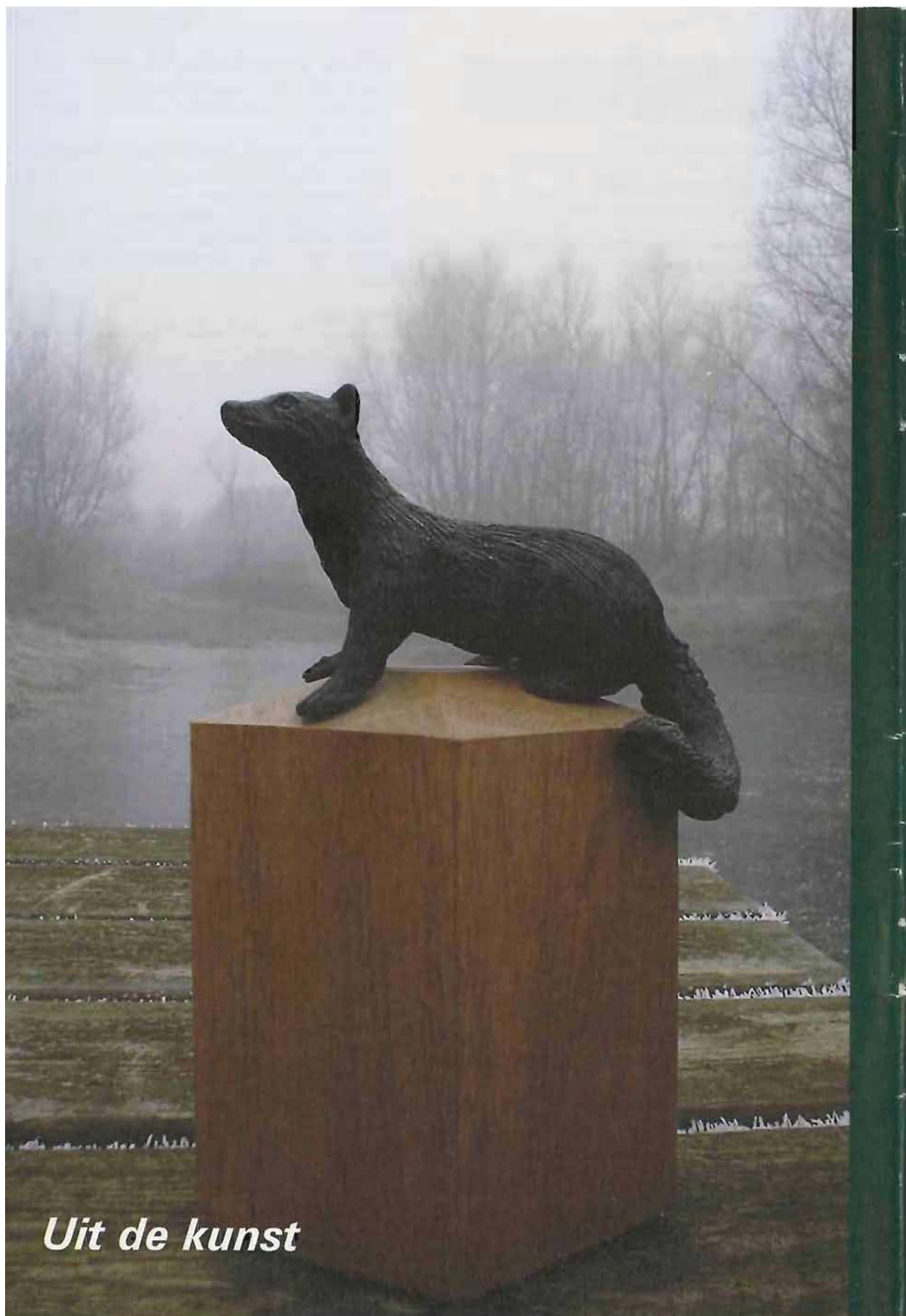
Losse nummers kosten € 6, inclusief porto. Bestellen
via redactieadres, met vermelding van jaargang en
nummer.

Kopijsluitingsdata

1 juli 2006; 1 okt 2006.; 1 jan 2007; 1 april 2007

UIT DE KUNST

Deze bronzen boomarter 'martes mar-
tes' meet kop-staart zo'n 20 cm en is
te bewonderen in het Bezoekerscentrum
van de Uitkerkse Polder in Blankenberge.
Het beeldje herinnert aan de prijs die de
Duinenwerkgroep van de vzw Belgische
Natuur- en Vogelreservaten (voorloper van
het huidige 'Natuurpunt vzw') in 1988
kreeg van Ford Conservation Foundation
voor haar inspanningen voor het natuur-
behoud aan de Belgische kust: de kunste-
naar is onbekend.

Uit de kunst